
FƏXRƏDDİN YUSİFOV

**MƏKTƏBDƏ NƏSİMİ
ƏSƏRLƏRİNİN
MƏZMUNUNUN ÖYRƏDİLMƏSİ**

BAKİ - 2004

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ

FƏXRƏDDİN YUSİFOV

2426
Y-94

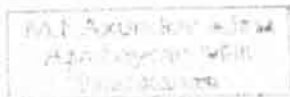
238255.

**MƏKTƏBDƏ NƏSİMİ
ƏSƏRLƏRİNİN
MƏZMUNUNUN ÖYRƏDİLMƏSİ**

(DƏRS VƏSƏİTİ)

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin
30.03.2004-cü il tarixli 254 nömrəli əmrinə
əsasən dərs vəsaiti kimi tövsiyə edilmişdir.

BAKİ - 2004

ELMI REDAKTORU: PROF. HƏSƏN BALIYEV

RƏYÇİLƏR: PROF. ZAHİD XƏLİL
DOS. BİLAL MURADOV
DOS. FÜZULİ ƏSGƏRLİ

Dosent Fəxrəddin Allahverdi oğlu Yusifov.
Məktəbdə Nəsimi əsərlərinin məzmununun öyrədilməsi, dərs vəsaiti, Bakı 2004, 75 səh.

Dərs vəsaiti orta məktəbdə program üzrə tədrisi nəzərdə tutulan İ. Nəsimi əsərlərinin məzmununun öyrədilməsi probleminə həsr olunmuşdur. Burada «Ağrımaz», «Sığmazam», «Dilbəra, mən səndən ayrı...», «Mövsimi-novruzü neysan...» və b. qəzəllərin mətni üzərində aparılan iş formalarına xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Vəsait Nəsimi mövzusunun məktəbdə tədrisinə kömək məqsədi ilə hazırlanmışdır. Ondən uyğun ixtisas fakültələrinin tələbələri, magistrələr, fənn müəllimləri, aspirant və dissertantlar istifadə edə bilər.

Öz rəy və təkliflərini bildirəcək həmkarlarımıza bəri başdan təşəkkürümüzü bildiririk.

ŞƏHİDLƏRİMİZİN ƏZİZ XATİRƏSİNƏ EHTİRAMLA

GİRİŞ

Böyüməkdə olan gənc nəslin yüksək mənəvi dəyərlər ruhunda tərbiyə olunmasında klassik irsimizin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Əsrlərin sınağından keçib gələn bu nümunələr uzun müddət öz oxucusuna təmənnəsiz xidmət göstərmiş və bu əvəzədlməz xidmət bu gün də davam etməkdədir. Zaman dəyişdikcə, düşüncələr yeniləşdikcə həyatda bir çox məsələlər dəyişsə də, ulu babalarımızın bizə yadigar qoyub getdiyi həmin irs öz dəyərini yüksək səviyyədə qoruyub saxlamış, oxucusunun yolunda bir çıraq kimi şölə salmışdır. Bu gün başlıca məqsəd bu irsdə əksini tapan bir sıra vacib əxlaqi-mənəvi dəyərləri şagirdlərin nəzərinə çatdırmaq, bu irslə onları daha dərindən tanış etmək, onun məzmununu, ideyasını, əks etdirdiyi duyğuları, düşüncə tərzini, sənətkarlıq məsələlərini və s. mənimsətməkdən ibarət olmalıdır. Bu baxımdan biz diqqətimizi İmadəddin Nəsimi irsinə yönəltmək istədik. >

İmadəddin Nəsimi Azərbaycan ədəbiyyatının vətəndaşlıq, kişilik, ərđəmlilik, qeyrət simvoludur. Təsədüfi deyildir ki, hələ sağlığında ikən onun şerləri sürətlə yayılaraq əzbərlənmiş, dillərdə dastan olmuş, yaradıcısına nüfuzlu bir şöhrət gətirmişdir. Sağlığında ikən bir çox sənətkarlar ona bənzəməyə çalışmış, onun açdığı geniş prospektlə irəliləməyə cəhd etmişlər. Mənsur Həllac tək bir ömür sürəcəyini özü üçün bir örnək kimi qəbul edən Nəsimi yaradıcılığının ilk çağlarında «Hüseyni», «Seyyid-Hüseyn» təxəllüslərini təsadüfən seç-

məmişdi. Amalı yolunda dara çəkilən, son məqamda «ənəl-həqq» söyləyən Mənsur Həllac yolu Nəsimiyə yaraşlıq üçün lazım olmamışdı. Bu seçim iradi surətdə olmuşdu, amma talenin eyni şəkildə təkrarlanması (aradan dörd yüz il keçəndən sonra!) gərdsin işi idi.

Nəsimi irsi, onun şəxsiyyəti müasirlərinin diqqətini cəlb etdiyi kimi ondan sonra gələnlərin də ilham mənbəynə, örnəyinə, güvəncinə çevrilmişdi. İstər xalq ədəbiyyatında, istərsə də yazılı ədəbiyyatda onun əsərlərinə çoxlu sayda bənzətmələr yazılmış, şəxsiyyəti ilə bağlı ən xoş sözlər söylənilmişdir.

Nəsiminin həyat və fəaliyyəti dünən də insanları öyrədirdi, bu gün də. Ona görə də uzun zaman keçməsinə baxmayaraq əsərlərində qoyulan bir sıra vacib əxlaqi-mənəvi dəyərlər bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlamış, tərəvətini daha da artırmışdır. Məhz bu keyfiyyətlərinə görə hazırda orta məktəbin ədəbiyyat proqramında Nəsimi irsinin öyrədilməsinə müəyyən qədər vaxt ayrılmışdır.

Proqramın verdiyi imkandan məktəblərdə necə istifadə olunur? Fənn müəllimləri qarşıya qoyulan təlim-tərbiyə vəzifələrini layiqincə yerinə yetirə bilirlərmi? Proqram materiallarının tədrisində nə kimi çətinliklər ortaya çıxır və onu necə, hansı yollarla aradan qaldırmaq olar? Bu kimi sualların araşdırılması, tədrisin səmərəli yollarının axtarışı bu gün bizi də, məktəbin müəllimlərini də düşündürən vacib problemlər sırasındadır.

Etiraf edək ki, klassik irsin öyrədilməsi ilə bağlı son zamanlarda müəyyən qədər işlər görülmüş və xeyli təcrübə toplanmışdır. Hazırda bir çox müəllimlər mətbuat səhifələrində qabaqcıl iş təcrübələri ilə çıxış edir, uğurlarını və çətinliklərini həmkarları ilə bölüşürlər. Bu cür yazıların nəzərdən keçirilməsi, iş təcrübələrinin müqayisəli şəkildə araşdırılması bizdə belə bir qənaət yaratdı ki, həqiqətən də, klassik irsin tədrisi ilə bağlı həm nəzəri, həm də elmi-metodik və praktik baxımdan xeyli işlər görülmüşdür. Amma bütün bunlara baxmayaraq hər şeyin həll edilmiş olduğu fikrini də söyləməkdən uzaqlıq.

Müşahidələr göstərir ki, klassik şer parçalarının öyrədilməsi prosesində hələ də məzmunu dair aparılan işlər qənaətbəxş səviyyədə deyildir. Mətnin məzmununun açılmasında, misra və beytlərin şərh olunmasında bəzi çatışmazlıqlar yenə də mövcuddur. Həmin çatışmazlıqları yaradan səbəbləri axtarıb tapmaq, onları aradan qaldırmaq yollarını müəyyənləşdirmək bu gün bütün kəskinliyi ilə gündəlikdə durmaqdadır. Hazırkı dərs vəsaiti məhz bu problemin həlli yollarına həsr edilmişdir.

Sufiliyin və hürufiliyin nəzəri məsələlərinə dərinədən bələd olmadan Nəsimi irsinin məna və mahiyyətini gənclərə açmaq qeyri-mümkündür. Ali məktəb dərslərlərində mahiyyəti kifaət qədər açıqlanmayan bir məsələ barədə müəllim hansı bilik ehtiyatı ilə orta məktəbə gəlir? Bu biliklər uyğun təlim-tərbiyə vəzifələrini yerinə yetirməyə kömək edirmi? Təbii ki, belə suallara müsbət mənada cavab vermək bizə də bir qədər çətin gəlir. Pedaqoji təcrübələr dövründə apardığımız müşahidələr, fənn müəllimləri ilə etdiyimiz söhbətlər, dərslərin dinlənilməsi, şagirdlərin fikir və rəylərinin ümumiləşdirilməsi təərəddüdlərimiz üçün əsas verirdi. Ona görə də belə qərar gəldik ki, hazırkı vəsaitin verdiyi imkan daxilində orta məktəbdə Nəsimi irsinin məzmununun öyrədilməsi probleminə həm nəzəri, həm də metodik baxımdan münasibət bildirək.

I FƏSİL. «NƏSİMİ» MÖVZUSU PROQRAM, DƏRSLİK VƏ MƏKTƏB TƏCRÜBƏSİNDƏ

§1. Orta məktəbin ədəbiyyat proqramında məsələnin qoyuluşu

Məlumdur ki, orta məktəbdə tədris olunan hər bir mövzuya müəyyən qədər vaxt ayrılır. Mövzunun asan və ya çətin qavranılmasından, dilindən, şagirdlərin onu başa düşmə dərəcəsiindən və s. asılı olaraq bu vaxt çox və ya az ola bilər. Məsələyə bu yönündən yanaşsaq, orta məktəbin ədəbiyyat proqramında Nəsimi irsinin tədrisinə 8 saat («B» variantını nəzərə almasaq) ayrıldığını şahidi olacağıq. Təbii ki, söhbət bu yaxınlarda Təhsil Nazirliyinin 17.07.2003-cü il tarixli 716 № -li əmri ilə təsdiq edilmiş «Ümumtəhsil məktəblərinin Y-XI sinifləri üçün ədəbiyyat proqramı»ndan gedir. Qeyd edək ki, hazırkı proqram təsdiq olunsada, onun icrası dayandırılmışdır. Buna səbəb isə orta məktəblər üçün dərsliklərin hələ hazır olmamasıdır. Görünür ki, cari tədris ilinə qədər həmin dərsliklərin çapı başa çatacaqdır. Məktəblilərin ixtiyarında təzə dərsliklər olmadığından belə qərara gəlinmişdir ki, hələlik köhnə proqram və dərsliklərdən istifadə olunsun. Biz də bu ilki real vəziyyəti nəzərə alaraq qərara gəldik ki, həm köhnə, həm də tətbiqi müvəqqəti dayandırılan təzə proqrama problem çərçivəsində münasibət bildirək.

Bəllidir ki, keçmiş proqramın çatışmazlıqları ilə bağlı bundan sonra söz söyləmək bir qədər yersiz görünərdi. Amma onu bildirək ki, istər mətbuat səhifələrində, istərsə də ötən illərdəki elmi-tədqiqat işlərimizdə keçmiş proqramla bağlı kifayət qədər əsaslı iradlar bildiriləndən biri olmuşuq. Onun izahat və rəqəsinəndən tutmuş daxili mahiyyətinə qədər hər bir kəlməsini diqqətlə araşdırmış və öz fikirlərimizi həmkarlarımızla bölüşmüşük. Eləcə də yeni proqramın layihəsi «Azərbaycan müəllimi» qəzetində dərc olunanda da bu barədə öz sözüümüzdə demişik. Hər iki proqramla bağlı yekun qənaətimiz

belə olmuşdur ki, kimlərinə əli ilə Azərbaycanda ədəbi təhsilə ciddi zərbələr vurulmaqdadır. Tərtibçilər mövcud ənənələrdən o qədər kənara çıxmışlar ki, həmin proqramda əks olunan öz doğma ədəbiyyatımızı belə tanımaq olmur. Biz hələ elmi-metodik varisliyi demirik. Onu demirik ki, proqramların dilində o qədər anlaşılmaqlıq, elementar orfoqrafik və elmi-metodiki qüsurlar vardır ki, adamı dəhşətə gətirir.

Təbii ki, tədqiq etdiyimiz problem bəximindən proqramların məzmununa müəyyən münasibət bildirmək zorundayıq. Ona görə də Nəsimi irsinin orta məktəb proqramında yerləşdirilməsi məsələsinə diqqəti cəlb etmək istərdik. Məlumdur ki, bugünkü günlərdə, respublikamızın indiki durumunda sözbütöv, amali uğrunda yeri gələndə Nəsimi kimi canından keçməyi bacaran, qəlbində vətən və torpaq sevgisini hər şeydən uca tutan vətənpərvər gənclərin yetişdirilməsi gündəmdə duran ən vacib məsələlər sırasındadır. Ona görə də orta məktəblərdə məhz gənclərə bu cür keyfiyyətləri aşılamağa imkan verən mövzulara daha çox diqqət yetirilməlidir. Amma 1994-cü ilin ədəbiyyat proqramı göstərdi ki, ümumi proqram mövzularının cəmi 30 saata qədərini bu qəbildən olan materiallar təşkil edir. Sovet dövrünün sonuncu ədəbiyyat proqramında isə bu cür mövzulara 140 saata qədər vaxt ayrılırdı. Faktlara diqqətlə fikir versək, hazırkı durumla sovet dövrünü müqayisə etsək, vətən və vətənpərvərlik mövzularının hansı səviyyəyə endirildiyinin açıq şahidi olacağıq.

Eyni mənərə ilə klassik irsimizin öyrədilməsində də rastlaşırıq.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Nəsimi irsi, Nəsimi şəxsiyyəti onun yaşayıb-yaratdığı dövrdə də, ondan sonrakı zamanlarda da bir örnək, həyat məktəbi rolunu oynamışdır. Şairin yenilməz şəxsiyyəti ilə bağlı xalq arasında əfsanələr yarlanmış, əsərləri dillər əzbərinə çevrilmiş, istər yazılı, istərsə də şifahi ədəbiyyatda onun siması, mənəvi aləmi dərin ehtiramla yad edilmiş, bir növ, ideallaşdırılmışdır. Təbii ki, xalq tərəfindən Nəsimiyə göstərilən bu etimad yersiz deyildi.

Məhz buna görə idi ki, onun əsərləri sevilə-sevilə oxunur və bir çoxuna bənzətmələr yazılırdı.

Nəsimi irsinin öyrənilməsinə sağlığında ikən xüsusi diqqət yetirilirdi. Onun mənsub olduğu fikir və ürfan cərəyanı vaxtı ilə Şərq aləmində özünə kifayət qədər tərəfdarlar toplamışdı. Nəsimi bədii yaradıcılığını həmin cərəyanla elə məharətlə uyğunlaşdırmışdı ki, onları bir-birindən ayırmaq bu gün də müəyyən problemlər ortaya çıxarır. Başqa sözlə, ağır görünən ciddi fəlsəfi konsepsiyaları belə bir məharətlə ipə-sapa düzmək hər sənətkara qismət olan keyfiyyət deyildi. Ancaq Nəsimi kimi incə duyuma, böyük dühaya malik olan sənətkar həmin işin öhdəsindən ləyaqətlə gələ bilirdi. Görünür ki, məhz buna görə də çox zaman Nəsiminin fəlsəfi ruhu əsərlərinin orta məktəbə gətirilməsi işində müəyyən tərəddüdlərə yol verilir. Bəzən metodistlər arasında da belə bir mülahizə doladır ki, bəlkə Nəsiminin bu qəbildən olan əsərlərini orta məktəbə gətirməyəkdir? Əgər həmin suala müsbət cavab verməli olsaq, onda Nəsimini gənclərimizə birtərəfli qaydada təqdim etmərikmi? Bu, doğrudan da, belə olardı. İndi isə birlikdə bu günün reallığı ilə tanış olmaq üçün proqramlarda Nəsimi mövzusunda ayrılan yerə fikir verək.

Öz ömrünü başa vurmaqda olan proqramda Nəsimi ilə bağlı məlumatın öyrədilməsinə Y11 sinifdən başlanılırdı. Həmin sinifdə şairin dövrü, həyatı və şəxsiyyəti barədə şagirdlərə müəyyən biliklərin verilməsi ön plana çəkilirdi. Proqramda mövzunun tədrisi ilə bağlı aşağıdakı ümumi istiqamət verilir:

«Dövrü, həyatı, şəxsiyyəti. Yaradıcılığının çoxcəhətliyi.

«Ağrımaz» əsərində insanın mənəvi yüksəkliyinə (?) inam, əqidə mübarizəsində mətanət ideyasının ifadəsi».¹ Qeyd edək ki, Y11 sinif üçün belə bir qəzəlin proqrama salınması qarşıya qoyulan təlim-tərbiyə vəzifələrinə müəyyən qədər cavab verir. Həmin sinifdə Nəsiminin həyat və yaradıcılığı, şəxsiyyəti, duyğu və düşüncələr aləmi barədə şagirdlərə mə-

lumat vermək olduqca gərəklidir. Xüsusən də, şairin əfsanələşmiş həyatı ilə səsleşən belə bir əsərin öyrənilməsinə məqbul hesab etmək olar.

Həmin proqramda Nəsimi ilə bağlı məlumatlara bir də IX sinifdə rast gəlirik. Burada Y11 sinifdən fərqli olaraq Nəsimi irsinin tədrisi zamanı hürufluk tərqiyyəti, Nəsiminin dünyəvi və fəlsəfi şerləri barədə ümumi məlumatların verilməsi, eləcə də «Sığmazam», «Dilbəra, mən səndən ayrı...» qəzəllərinin tədrisi nəzərdə tutulur.¹ Seçilən şerlərə fikir verilsə, görəcəyik ki, proqram şagirdlərdə Nəsimi irsi ilə bağlı müəyyən təsəvvür yaratmağa imkan verir. Şagirdlər «Sığmazam» qəzəli ilə filosof-şairi, «Dilbəra...» şeri ilə məhəbbət nəğməkarını, onun duyğular aləmini öyrənirlər. Həmin materialların öyrənilməsində elə bir ciddi problem ortaya çıxır. Lakin bəzi toplantılarda səsləndirilən fikirlərdən belə anlaşılır ki, bəzi yoldaşlar «Ağrımaz» qəzəlini proqramdan çıxarmağın tərəfdəirlər. Buna qətiyyətinə yol vermək olmaz.

Əvvəla, ona görə ki, adı tutulan qəzəlin Nəsimi yaradıcılığında önəmli yeri vardır. İkincisi də, onun tədrisi sahəsində müəyyən qədər təcrübə toplanmışdır. Üçüncüsü isə, qəzəldəki beytlərin açılışı, demək olar ki, bir çox müəllimlərə tamamilə aydındır. Fənn müəllimləri ilə aparılan söhbətlər, şagirdlərin rəyləri dediklərimizi bir daha təsdiq edirdi.

Başqa bir cəhəti də əlavə etmək istərdik. Bu da ədəbiyyat müntəxəbatları ilə bağlıdır. Məlumdur ki, bu müntəxəbatlarda ədəbi seçmələr toplanmışdır və onların hər birinə dair kifayət qədər lüğətlər və izahat işləri verilmişdir. İndi klassik nümunələrlə işləmək əvvəlki vaxtlara nisbətən bir qədər də asanlaşmışdır. Deməli, nələri isə bəhanə gətirməklə Nəsimi irsinin şah əsərlərindən birini proqramdan kənarlaşdırmaq düzgün deyildir. Əksinə, şagirdlərimiz şairi olduğu kimi – həm dözümlülük, mərdənlik, fəlsəfi, həm də lirik yönümdə – tanımaq üçün mütləq «Sığmazam»dan keçməlidirlər.

¹ Ümumtəhsil məktəblərinin Y-X1 sinifləri üçün ədəbiyyat proqramı, Bakı 1999. səh.26

¹ Bax: göstərilən proqram, səh.37

IX sinifdə Nəsimi irsinin tədrisinə 6 saat vaxt ayrılmışdır. Deməli, əsas məsələ ayrılan vaxtdan daha səmərəli istifadə olunmasıdır. Məktəb təcrübəsində qazanılan uğurlarla yanaşı bir çətinliyi biz də etiraf edirik; fənn müəllimləri klassik şeirlərin məzmunu üzərində işləri lazımi səviyyədə təşkil etmirlər. Əsərin çətinliyi bir başqa məsələdir, işin düzgün təşkil olunmaması isə bir başqa. Əgər əsərin dili bugünkü şagird üçün bir qədər çətindirsə, onda çətin sözlərin izahı verilməlidir (həmin iş müntəxəbatlarda öz əksini tapıb). Əsas məsələ o izahlardan düzgün istifadə olunmasıdır.

İndi isə yeni proqramı nəzərdən keçirək. Qeyd etdiyimiz kimi, bu proqramın da ömrü uzun olmayacaqdır. Cəmi ikicə il keçən kimi onun yenidən dəyişdirilməsi zərurəti ortaya çıxacaqdır. Bu barədə mətbuatda öz fikrimizi bildirdiyimiz üçün yenidən o mətləbə qayıtmaq istəmirik... Həmin proqrama əsasən Nəsimi YIII sinfə daxil edimişdir. Proqramda oxuyuruq:

«İmadəddin Nəsimi. «Mövsümü-novruzü-neysan...» (3 saat). Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. «Mövsümü novruzü neysan...»(?) qəzəlində novruz bayramının gəlişi ilə təbiətdə baş verən oyanmanın tərənnümü.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: Əruz vəznə haqqında biliklərin dərinləşdirilməsi. Qəzəl janrının xüsusiyyətləri.»¹

X sinfin ədəbiyyat proqramında da müəyyən dəyişiklik edilmişdir. Proqramda bu barədə aşağıdakı qeydlərlə rastlaşırıq:

«İmadəddin Nəsimi «Dilbərə, mən səndən ayrı...», «Ey cəmalın məzhəri...»(5 saat).

Həyatı. Yaradıcılığı. Lirikasının məzmun və forma rəngarəngliyi. Tərənnüm olunan məhəbbətin humanist mahiyyəti. Yaradıcılığında hürufizm ideyaları, insanın ilahiləşdirilməsi, ləyaqət və gözəlliyinin tərənnümü. «Dilbərə, mən səndən ayrı...» qəzəlində dünyəvi məhəbbətin tərənnümü. «Ey cəmalın məzhəri...» qəzəlində şairin hürufi görüşlərinin ifadəsi. Nə-

¹ Ümumtəhsil məktəblərinin Y-XI sinifləri üçün ədəbiyyat proqramı, Bakı 2003, səh. 32

siminin Azərbaycan, türk və türkmən şeirinə təsiri. Şairin sənətkarlığı.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: Klassik şeirin növləri haqqında məlumatın dərinləşdirilməsi. Qəzəl.»¹

Yeni proqramın məzmunundan görüldüyü kimi, Nəsiminin «Dilbərə, mən səndən ayrı...» qəzəli saxlanılmış və X sinfə ötürülmüş, «B» variantında «Sığmazam» təmsil olunmuş və bütövlükdə götürsək, iki yeni qəzəl tədrisə cəlb olunmuşdur. Seçimin bu cür aparılması düzgün olmamışdır. Əvvəla, ona görə ki, Nəsiminin hürufilik baxışlarını ən yaxşı halda «Sığmazam»la şagirdlərə çatdırmaq doğru yoldur. İkinci bir tərəfdən, YIII sinifdə tədris nəzərdə tutulan qəzəldə baharın gəlişi deyil, sevgi hissələrinin tərənnümü əsasdır. Buyurub həmin qəzəli nəzərdən keçirə bilərsiniz:

Mövsimi-novruzü neysan aşikar oldu yenə,
Şəhrimiz şeyxi bu gün xoş badəxər oldu yenə.

Qönçədən gül baş çıxardı, saldı üzündən niqab
Bülbülü-şeyda xətib-i-laləzar oldu yenə.

Əski dünya yengə xələt geydi bu mövsümdə uş,
Çöhrəmiz dürlü bu gün nəqşi-nigar oldu yenə.

Nərgisi gör cam əlində mey sunar ariflərə,
Cümləsin məst eylədi, kəndi xumar oldu yenə.

Saqiya, camı gətir kim, mən uşatdım tövbəmi,
Əski təqvimim mənim bəti-bar oldu yenə.

Sən Nəsimi razını, ey dan yeli, yarə yetir:
Sənsizin halım pərişan, biqərar oldu yenə.²

¹ Göstərilən proqram, səh. 44

² İmadəddin Nəsimi, Seçilmiş əsərləri, Bakı 1985, səh. 37

Qəzəlin sonuncu beytinə diqqət yetirək. Şair dan yelinə müraciət edərək bildirir ki, onun sirrini yara açsın. Onsuz halının pərişan və qərarsız olduğunu ona çatdırsın. Təqvimin dəyişməsi, baharın gəlişi, təbiətin oyanması – bütün bu ovqat əski təqvimini yola salan, vüsala ümidli gününə – təqviminə ümidlə baxan, yarsız halının pərişan və qərarsız olduğunu yarın özünə çatdırmağı səbadan rica edən həsrətli və kədərli aşiqin yüksək mənəvi aləmi bu qəzəlin ruhuna hopmuşdur. Şərdə təbiətin oyanışı bir fon kimi götürülmüş və lirik qəhrəmana imkan vermişdir ki, beləcə bir ürək açan bahar fəslində qəlbini bürüyən və onu daima qərarsız və pərişan edən hissələrindən sevgilisinə xəbər göndərsin, hazırkı durumunu ona anlatsın. Deməli, şərdə ifadə olunan mətləb aşiqin qeyd etdiyimiz istəyinin ifadəsidir.

Qəzəlin kompozisiya xüsusiyyətlərinə fikir versək, onu iki hissəyə bölmək lazım gələcəkdir. Birinci hissədə təbiətin oyanışının təsviri, ikinci hissədə isə bu oyanışın lirik qəhrəmana öz istəyini sevgilisinə çatdırması üçün verdiyi impulsdur. Bunları qırağa qoymaqla şerin bu cür çözlənməsi: «...qəzəlində novruz bayramının gəlişi ilə təbiətdə baş verən oyanmanın tərənnümü» - olduqca yanlış yola düşməkdir. Eyni vəziyyəti «B» variantına (X sinif) da aid etmək lazımdır. Burada «Sığmazam» qəzəli ilə bağlı belə bir qeyd verilir: «...qəzəlində şairin insanın uralığı, böyüklüyü ilə bağlı fəlsəfi, humanist düşüncələrinin parlaq bədii əksi».¹ Sual olunur: necə olur ki, «Ey camalın məzhəri...» qəzəlində şairin hücrüf görüşlərinin ifadəsi araşdırılır, amma «Sığmazam»da bu ifadə öz əksini tapa bilmir?²

Bayaqkı söhbətimizə qayıdaq. Nəsimi irsinə proqramda nə qədər çox vaxt ayrılısa, bir o qədər bizim gənclərin və məktəbin xeyrinədir.

Təbii ki, ədəbiyyata dair tədris planının tələbləri əldə əsas götürülməklə bu iş yerinə yetirilməlidir. İndiki vəziyyət-

də yeni proqramda Nəsimi irsinə düzgün münasibət bəslənilmədiyi göz önündədir: nə dəyişmələr düzgün aparılmış, nə də proqram materialları ilə bağlı verilən annotasiyalar. Deməli, yaxın gələcəkdə həmin proqramın mütləq yeniləşmə zərurəti ortaya çıxacaqdır.

Proqram maksimum səviyyədə dövlət standartlarını ödəməyə borcudur. O bir neçə nəfər tərtibçinin iradəsini deyil, bütövlükdə cəmiyyətin və ədəbi təhsilin diqtəsini əldə rəhbər tutmalıdır.

Hər iki proqramların «özəllikləri»ndən biri də «İzahat və rəqəsi»ndə ədəbi əsərlərin məzmununun öyrədilməsi ilə bağlı müvafiq qeydlər verməyi lüzumsuz bir iş saymalarıdır. Rəsmi dövlət sənədinin əvvəlində ədəbi təhsilin ümumi strukturuna aid qeydlər verilir, amma metodik işləmələrə dair heç bir işarəyə rast gəlinmir?! Belə bir vəziyyəti normal hesab etmək olmaz.

Deməli, istər ədəbiyyat dərslərində istifadə olunan təlim üsulları, istərsə də ədəbi əsərlərin öyrənilməsi mərhələləri və eləcə də digər proqram materialları ilə bağlı ümumi metodik göstərişlər vermək ən vacib məsələlərdən biridir. Bunu həm də mövcud ənənələr tələb edir. Bildirək ki, həmin ənənələr (sovet dövrü proqramlarına nəzərdə tuturuq) təcrübəyə və ciddi elmi araşdırmalara əsaslanırdı və bu günlərdə heç kim ona aşağı nəzərlərlə baxa bilməz.

Məhz bu cür yanlış xəttin götürülməsinin hesabınadır ki, məktəblərimizdə ədəbi əsərlərin məzmununun öyrədilməsinə kifayət qədər diqqət yetirilmir. Çox zaman fənn müəllimlərinə rayon metodbirliyinin təqdim etdiyi tematik plan nümunələri verilir və bəzən də onu səriştəsiz, ədəbiyyat tədrisinə biganə olan yoldaşlar tərtib etmiş olurlar. Başqa yerləri demirəm, Bakı şəhəri üzrə belə bir zərərli təcrübə xeyli vaxtdır ki, mövcuddur. Belə ki fənn müəllimlərinə çap materialı kimi təqdim olunan həmin bölgüyə, onun durğu işarəsinə belə toxunmağa heç kəs cəsarət eləmir. Nəticədə də orada əks olunan qüsurlar «süzgəc»dən keçmədiyindən müəllimlərin bir çoxunun fəa-

¹ Bax: Göstərilən proqram, səh. 59

² Bax: Həmin proqram, səh. 44

liyyətinə ciddi əngəllər törətməyə başlayır. Bütün bu kimi halların baş verməməsi üçün proqramın «İzahat vərəqəsi»ndə lazımı göstərişlərə ehtiyac vardır və bu aksiomadır.

§ 2. Nəsimi ədəbiyyat dərslilərində

Bəri başqdan qeyd edək ki, söhbət bu gün orta məktəblərdə şagirdlərin istifadəsində olan «Ədəbiyyat» dərslilərindən gedəcəkdir. İstər Y11, istərsə də IX sinif dərsliləri çox cüzi dəyişmələrlə 1994-cü ildən məktəblilərin istifadəsindədir. Birincinin müəllifi Nüşabə Araslı, ikincininki isə Əlyar Səfərli və Xəlil Yusifovdur. Adları çəkilən dərslilər proqramın tələbinə əsasən tərtib olunmuşdur. Onlardan istifadə müddəti bu tədris ilinin sonuna qədərdir. Ona görə də həmin dərslilərlə bağlı bir o qədər də dərinliyə getmədən bəzi məsələlərə münasibətimizi bildirmək istəyirik.

Əvvəla, onu qeyd edək ki, Y11 sinfin ədəbiyyat dərsliyi bəzində fənn müəllimləri və mütəxəssislər arasında fərqli rəylər vardır. Onun elmi səviyyəsi ilə şagirdlərin yaş xüsusiyyəti arasında bir uyğunsuzluq olduğunu söyləyənlər də çoxdur. Dərslidəki materialların bir çoxunun ötəri nəzərdən keçirilməsi deyilənlərin müəyyən qədər həqiqət olduğunu təsdiq edir.

Dərsliyin dili ağırdır, burada bir akademizm vardır. Fakt və ya bədii materialların izahında ifadə olunan cümlə konstruksiyalarını uşaqlar çətinliklə qavrayırlar. Dərslidəki bioqrafik məlumatların bəzilərinə təxminlər, ehtimallar ayaq tutub yeriyyir. Çox yox cəmi iki il sonra – IX sinifdə, tutaq ki, Nəsimi mövzusunun keçəndə şagirdlərdə belə bir təbii maraq yaranacaq ki, axı biz Nəsiminin təvəllüd tarixi ilə bağlı öyrənmişdik ki, o, «təxminən 1369-cu ildə Azərbaycanda Şamaxı şəhərində anadan olmuşdur». ¹ Amma indiki kitabda «...Nəsimi 1369-cu ildə Azərbaycanın qədim şer-sənət mərkəzlərindən biri

olan...»¹. Soruşacaqlar ki, yəqin əllərindəki kitab yazılan dövrdə Nəsiminin doğum tarixi dəqiqləşib(?). Və ya dərsliləri yazanların biri elmi həqiqəti bilir, digəri isə yox(!). Təbii ki, dərslilərdə bu cür hallara yol verilə bilməz.

Y11 sinfin ədəbiyyat dərsliyinin başqa özəllikləri də çoxdur. Nəsiminin yaradıcılığı ilə bağlı verilən məlumat olduqca ağırdır. Şagirdlər bu cür mətnləri çətinliklə qavrayırlar. Bəzən də elə olur ki, dərslidəki izahatlarla mətnlərə dair verilən suallar arasında anlaşılmaqlıq meydana çıxır. Dərsliyin 64-cü səhifəsində oxuyuruq: «Ölüm cəzasına məhkum edilmiş şair həbsxanada olarkən yazdığı bu şerində onu gözləyən əzab və işgəncələrdən qorxmadığını, ölümü mərdanə qəbul etdiyini bildirir.» İndi isə səh. 66-də gedən suallardan birinə nəzər salaq: Şerlə şairin soyulmasının səbəbi necə göstərilir?

Deməli, hər iki məqamda bir-birinin ziddinə olan fikirlər söylənilmişdir. Belə ki, əgər şair bu şeri həbsxanada olarkən yazmışdırsa, onda biz nə haqla həmin sualı şagirdə veririk? Xatırladaq ki, şer in yazılma səbəbi ilə bağlı nəsimişünaslıqda fərqli mülahizələr vardır. Biz də o ehtimalın tərəfdarlarındanıq ki, həmin şer Nəsimi tərəfindən edam ərəfəsində bədahətən söylənilmiş və şagirdləri – müridləri tərəfindən yaddaşlara həkk olunmuş, sonralar isə bədii irsinə daxil edilmişdir. Amma hər halda ehtimal bir şeydir, həqiqət isə başqa məsələ. Fakt budur ki, bu şerlə bağlı dərsliyin verdiyi izahat və sualdakı məsələ məntiqi baxımdan bir-birini tamamlamır. Burada dəqiqləşdirmələr aparılmalıdır.

Dərslidəki sözlükdə də bəzi tamamlama işlərinə ehtiyac vardır. *Zahid, tən, sallaqlar, fitva* və b. sözlərin də mənası açıqlanmalıdır.

IX sinfin «Ədəbiyyat» dərsliyi də mürəkkəbliyi və informasiya bolluğu cəhətdən o birisindən geri qalmır. Ali məktəbin birinci kursları üçün nəzərdə tutulan «Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı» (ali məktəblər üçün dərslilik, Bakı

¹ Nüşabə Araslı, Ədəbiyyat, Y11 sinif üçün dərslilik, Bakı 1996, səh. 61

¹ Əlyar Səfərli, Xəlil Yusifov, Ədəbiyyat, IX sinif üçün dərslilik, Bakı 2001, səh. 164

1998) kitabını müəlliflər eyni ilə IX sinfə gətirmişlər. Şagird və tələbələr arasında yaş fərqi kifayət qədər olsa da, dərslərlərin dilini fərqləndirmək qeyri-mümkündür. Burada şagirdlərin nə yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmış, nə də qavrama imkanları. Bəzən isə əksinə, orta məktəb dərslərinə elə mətləblər daxil edilmişdir ki, ali məktəb dərslərində bunların biri də yoxdur.

Təbii ki, bütün bunların bir səbəbi vardır. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan müstəqillik qazanandan sonra bütün sahələrdə, o cümlədən də təhsil sahəsində ciddi islahatlara başlandı. Proqramlar məzmunca dəyişməyə, yeniləşməyə məruz qaldı. Tələm-tələsik olaraq yeni dərslər tərtib olunmalı və məktəblillərin ixtiyarına verilməli idi. Həmin işlərin həyata keçirilməsi və reallaşdırılması üçün vaxt ehtiyatı isə az idi. Qalan məsələləri xronoloji ardıcılıqla təkrarlamaq qeyd edək ki, belə bir şəraitdə həmin dərslər işıq üzü gördü. Ona görə də dili ağır, üslubu yüksək olan kitablar məktəblərə ayaq açmalı oldu. Aradan illər ötdü, amma həmin kitabların çox az qismi təkmilləşməyə məruz qaldı. Dərslərlə bağlı tutulan iradlara kimsə əhəmiyyət vermədi. Günə bu gün də həmin problemlər həll olunmamış kimi qalmaqdadır. Növbəti tədris ili, əslinə qalanda, dərslər müəllifləri üçün sınaq, imtahan ilidir. Amma bir şey bəri başdan aydındır ki, mükəmməl təməli olmayan (proqramı nəzərdə tuturuq – F.Y.) binanı möhtəşəm bir memarlıq kompleksinə çevirmək qeyri-mümkündür.

İndi, gəlin, birlikdə real mənzərinə müşahidə edək. IX sinfin kitabında İmadəddin Nəsimi oçerkinin məzmununu aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Nəsiminin ədəbiyyat tarixindəki xidmətlərinin sadalanması,

2. Dövrü,

3. Hürufilik,

4. Şeyx Fəzlullah Nəimi Təbrizi barədə məlumat,

5. Nəsiminin həyatı,

6. Yaradıcılıq,

7. «Sığmazam» qəzəli,

8. Qəzəlin bədii xüsusiyyətləri,

9. «Dilbərə, mən səndən ayrı...» qəzəli,

10. Nəticə.

Təsnifata diqqətlə fikir verilsə, aydın şəkildə müəyyən oluncak ki, 2,3,4 və 8-ci bəndlərin məhz mövzuda bu cür əks olunması gərəksiz və yersizdir. Belə ki dövrlər, hürufilik və Fəzlullah Nəimi ilə bağlı məlumatların yeri «XIII – XV əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı» icmalidir. «Sığmazam» qəzəlinin bədii xüsusiyyətlərini ayrıca yarımbaşlığa çıxarmağa da ehtiyac yoxdur. Məhz bu cür genişləndirmənin hesabındadır ki, «İmadəddin Nəsimi» oçerki 24 səhifəni tutmalı olur. Bunun üzərinə tədris nəzərdə tutulan şerhlərin mətnlərini və müntəxəbatda əks olunan digər nümunələri də əlavə edək. İndi isə proqramın ayırdığı vaxt büdcəsini xatırlayaq (6 saat) (?)...

Diqqətlə fikir verin, görün, biz nəyi itiririk və o, harada qeybə çəkilir?

Dərslərdə nəzərə çarpan çatışmazlıqlardan biri də sualların yarımbaşlıqlardan sonra verilməməsidir. Burada Nəsimi mövzusunda sonra 9 sual verilmişdir və 24 səhifəlik material üçün bu olduqca azdır. Dərslərdə yaradıcılığa, ayrıca öyrədilən əsərlərin təhlilinə həsr olunan materiallar ali məktəb dərslərinin eynidir. Onların arasında elə bir fərq hiss olunmur. Təbii ki, belə bir vəziyyət Nəsimini şagirdlərə lazımi səviyyədə çatdırmağa imkan vermir. Yəqin ki, dərslər müəllifləri yaxın gələcəkdə orta məktəbin ehtiyacını, şagirdlərin yaş və psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə alacaq, sadə bir dillə, yığcam həcmə malik, elmi-pedaqoji tələbləri ciddi şəkildə ödəyən dərslər yazacaq və onları şagirdlərin ixtiyarına verəcəklər.

238255

§ 3. Məktəb təcrübəsində vəziyyət

Nəsimi irsinin tədrisi sahəsində məktəbdə xeyli işlər görülmüşdür. Məlum olduğu kimi, məktəbdə Nəsimi irsinin öyrənilməsinin təxminən 70 ilə yaxın tarixi vardır. Bu müddət ərzində müəllimlər zəngin iş təcrübəsi əldə etmiş, proqram və dərsliklərdə özünü büruzə verən çatışmazlıqları aradan qaldırmağa çalışmışlar. Dövrü pedaqoji mətbuatın izlənilməsi, müəllimlərin iş təcrübəsini əks etdirən metodik yazıların, məqalələrin öyrənilməsi dediklərimizin nə dərəcədə həqiqət olduğuna sübutdur.

Nəsimi mövzusunun tədrisi vəziyyətindən söhbət açanda ilk anda məktəblərdə işin necə planlaşdırılmasına diqqət yetirmək lazım gəlir. Müşahidələr göstərir ki, öz işinə yaradıcı şəkildə yanaşan müəllimlər mövzusunun planlaşdırılmasında yunxarıdan gələn təsnifatlara tənqidi surətdə yanaşa bilirlər. Əsərin məzmunu və təhlili mərhələlərini bir-birindən ciddi şəkildə fərqləndirməyə çalışırlar. Saatları mövzu daxilində böləndə tərcümeyi-hal, yaradıcılıq və konkret bədii nümunələr arasında tənəsübü gözləyirlər.

Amma bəzi hallarda şəhər məktəblərində, xüsusən də Bakı şəhərində təqvim-tematik planları çap olunmuş vəziyyətdə müəllimlərə təklif olunur. Müstəqil işləmək vərdişlərindən uzaq olan bəzi müəllimlər isə həmin bölgünü əllərində rəhbər tutmaq məcburiyyətində qalırlar. Əlbəttə, şəraiti bilmədən təqvim-tematik planlar tərtib etmək və onu vahid forma kimi metodkabinətlərin əli ilə məktəblərə paylamaq olduqca qüsurlu haldır. Üstəlik də, tərtib olunan həmin vahid formanın özündə elmi-metodik çatışmazlıqlar olanda isə tamamilə acınacaqlı mənzərə yaranır. Fənn müəllimini inandırmaq olmur ki, sizə təqdim olunan təqvim-tematik plan nümunəsində qeyd olunan bəzi məsələlər düzgün verilməmişdir. Məsələni bir qədər konkretləşdirək. Fənn müəllimlərinə verilən həmin təqvim-tematik planlarda çox zaman bədii mətnlərin öyrənilməsinə həsr olunan birinci saatda bədii mətnin oxusu və

məzmunu üzərində iş yazmaq əvəzində mətnlərin ifadəli oxusu kəlməsini qeyd edirlər. Müəllimlər də əsərin məzmunu üzərində iş aparmaq əvəzinə ancaq mətnin ifadəli oxusunu həyata keçirirlər. Onlardan səbəbini soruşanda da qeyd edirlər ki, metodbirləşmədən biza təqdim olunan sənəddə (buna sənəd demək də düzgün deyil – F.Y.) məhz belə qeyd olunub, onu dəyişdirə bilməzlər. Deməli, ilk növbədə həmin tövsiyənin mükəmməlliyi qayğısına qalınmalıdır.

Təbii ki, planlaşdırılmada buraxılan səhvlər mövzuların tədrisinə də öz təsirini göstərir. Məzmunu yaxşı öyrənilməyən mətnlərin təhlili də lazımı sənərə vermir. Təcrübəli müəllimlər Nəsimi bəhsinin tədrisində göstərilən məsələlərə bir qədər diqqətlə yanaşır və Y11 sinifdə mövzuya verilən üç saat vaxtı aşağıdakı kimi planlaşdırırlar:

1. Nəsiminin həyatı və yaradıcılığı barədə ümumi məlumat – 2 saat.

2. Nəsiminin « Ağrımaz » qəzəlinin oxusu, məzmunu üzərində iş və təhlili – 1 saat.

Məktəb təcrübəsində IX sinifdə isə daha çox aşağıdakı bölgü ilə rastlaşılır:

1. Nəsiminin dövrü və hürufilik təriqəti barədə yığcam məlumat – 1 saat.

2. Nəsiminin həyatı haqqında ümumi məlumat – 1 saat.

3. Yaradıcılığının ümumi mənzərəsi – 1 saat.

4. «Sığmazam» qəzəlinin oxusu, məzmunu üzərində iş və təhlili – 2 saat.

5. «Dilbərə, mən səndən ayrı ...» qəzəlinin oxusu, məzmunu üzərində iş və təhlili – 1 saat.

Cəmi: 6 saat.

Göstərilən bölgülərin bir sıra özəllikləri vardır. Y11 sinifdə «Ədəbiyyat» dərslində material bir qədər geniş olduğundan şairin həyat və yaradıcılığına dair məlumatın öyrənilməsinə 2 saatin ayrılması düzgün sayılmalıdır. Çünki real vəziyyət bunu tələb edir. Qəzəlin özü isə cəmi 8 beytdən ibarətdir və onun üzərində bir saatda müvafiq işləri aparmaq mümkündür.

Eyni sözü IX sinif bərsində də demək olar. Belə ki IX sinifdə Nəsimi mövzusunun daxilində dərslikdə bir sıra artıq materiallar olduğundan müəllim məcburdur ki, onlara da vaxt ayırsın. Halbuki həmin materiallar icmal mövzusunun tərkibinə daxil edilə bilər.

Nəsimi irsinin məktəbdə tədrisi ilə bağlı mətbuatda müəyyən yazılar getmişdir. Onların bəzilərinə mətn üzrə işlərin təşkili təcrübələrinə toxunulmuşdur. Müxtəlif zamanlarda «Ağmaz», «Sığmazam» və «Dilbəra, mən səndən ayrı...» qəzəllərinin tədrisi təcrübəsi ilə bağlı «Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi» jurnalında məqalələr getmişdir. Onlardan birinin üzərində dayanmaq istəyirik. «Əruz ölçülü şeirlərin tədrisində yazıçı sənətkarlığının öyrədilməsi» adlı yazıda məktəb təcrübəsi kimi aşağıdakı bölgü «təqdim» olunur:

«Nəsimi» mövzusunun tədrisinə ayrılan 6 saati aşağıdakı şəkildə planlaşdırırlar (oxu – planlaşdırmağı tövsiyə edirəm – F.Y.):

1. Nəsiminin həyatı – 1 saat.
2. Yaradıcılığı – 1 saat.
3. «Sığmazam» qəzəlinin məzmunu üzərində iş – 2 saat.
4. «Sığmazam» qəzəlinin təhlili – 1 saat.
5. «Neylərəm» (məqalədə bu cür də getmişdir - F.Y.) qəzəlinin məzmunu və təhlili – 1 saat.¹

Mötəbər bir jurnal səhifələrində belə bir bölgünün təqdim olunması haqlı olaraq müəllimlər arasında çaşqınlığa səbəb olur. Məlum olduğu kimi, proqramda (1999-cu il) irəli sürülən tələblərdən biri də «hürufilik təriqəti və onun Azərbaycanda yaranması»dır.² Belə bir faktı – hürufilik məsələsini heç bir məktəb təcrübəsi yaddan çıxara bilməz və bu mümkün olan şey də deyildir. Görünür, proqram tərtibçilərindən biri olan müəllif həmin məsələni unutmuşdur. Diqqətli oxucuya yaxşı məlumdur ki, səhbət IX sinifdən gedir. Bəzən bu cür yazı-

¹ Bax: «Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi», 2000-ci il, № 2, səh. 29

² Bax: Ümumtəhsil məktəblərinin Y-XI sinifləri üçün ədəbiyyat proqramı, Bakı 1999, səh. 37

larda elə məsələlərlə rastlaşırsan ki, məəttəl qalmalı olursan. Doğrudanmı «Dilbəra, mən səndən ayrı...» qəzəlinin mövzusunun nəyə aid olduğunu müəyyənləşdirmək üçün çox-çox uzaqlara getmək lazımdır? Bunun üçün süni problem yaradıb sonra da onu ciddi-cəhdlə açmağa səy etmək bu qədərmi vacib olub? Bəyəm məhəbbət mövzusunun sufilik və hürufiliklə yoğrulmuş şeirlərdən ayırmaq bir o qədərmi çətinidir?

Qəzəlin tədrisi ilə bağlı irəli sürülmüş bir məsələ də ciddi mübahisə yaradır. Bu da sufi-hürufi şeirlərdə ifadə olunan məhəbbətin olduğu kimi adlandırılmasına qadağanın qoyulmasıdır: «İstər Nəsiminin, istərsə də Füzulinin tədrisində bu tipli qəzəlləri real, insani məhəbbət mövzusunda yazılmış əsər kimi təhlil etmək vacibdir». Bu fikirdən sonra isə əməlli-başlı təhdid gəlir: «İlk növbədə ona görə ki, bu yol tutulmazsa, şagirdlərin belə əsərlərdən aldıkları estetik-bədii duyumun bütövlüyünə, bəkirliyinə zərbə vurulmuş olar.»¹ Tamamilə yanlış fikirdir. Əvvəla, ona görə ki, bütün məhəbbətlər tanrıya sevgi fonunda olduqca kiçik və acizdir. Sevginin ən uca, ən saf, ən möhtəşəm, ən ali mərtəbəsi tanrıya, ulu varlığa – Allaha olan məhəbbətdir. Bu böyük məhəbbəti şagirdlərə çatdırmaq, onlara bu hissləri aşılamaq bu gün ən vacib işlər sırasındadır. Məhz buna görə də belə ruhlu əsərlər üzərində daha çox işlər aparılmalı, əsl hədəfdən şagirdlər yayındırılmamalıdır. Azərbaycanımızın bir sıra böyük sənətkarlarının belə bir mövzuya təsadüfən müraciət etmədikləri şagirdlərə çatdırılmalıdır. Sufizmin, hürufiliyin belə geniş yayılması və özünə kifayət qədər tərəfdar toplanması səbəbləri şagirdlərə diqqətlə açılmalıdır, nəinki ondan yan keçmək və ya orada ifadə olunan məhəbbətin «xəyanətkar», «estetik duyumun bəkirliyini» pozan bir əməl kimi izah edərək səhv yola düşmək.

Metodik dərgidə gedən bu yazı ilə bağlı bir vacib məqama toxunmaq istərdik. Bu da həmin yazıda ancaq ümumi sözlərin verilməsidir. Halbuki fənn müəllimlərinə daha çox işin təşkili yollarından danışmaq lazımdır. Necə edilsin ki, bədii mətnlə-

¹ Bax: Göstərilən məqalə, səh. 31

rin məzmunu şagirdlərin özü tərəfindən açıqlansın, orada ifadə olunan məzmun, onun sətirləti mənalari şagirdlərin öz düşüncələrinin məhsulu olsun? Bu sualların cavabını dərc olunan məqalədə tapmaq, demək olar ki, müşkül işdir.

Proqram və dərsliklərdən, metodik yazılardan bir yerə toplanan çatışmazlıqlar istər-istəməz müəllimlərin iş təcrübəsinə də öz təsirini göstərir. Fənn müəllimləri ilə aparılan söhbətlər, dərslərin müşahidəsi dediklərimizin həqiqət olduğunu bir daha təsdiq etdi. Belə məlum oldu ki, bəzi müəllimlər klassik nümunələrin mətni üzərində, onların məzmunu və təhlili ilə bağlı şagirdlərlə müəyyən iş aparır, mövzunun tədrisi qarşısına qoyulan tələbləri yerinə yetiməyə çalışırlar. Əsas problemləri materialların hazır formada şagirdlərə çatdırılması və lüğət işlərindədir. Dərsliklərdə, mətnlərdə əksini tapan bir çox sözlərin də izahına ehtiyac vardır. Doğrudur, kitabları yalnız lüğətlərin hesabına genişləndirmək də olmaz, amma elə sözlər var ki, onların izahı vacibdir. Təbii ki, söhbətlərimiz, ümumi halda klassik irsin tədrisi vəziyyəti ilə bağlı olduğundan müəllimlər nümunələri də onlardan gətirirdilər.

Tədqiq etdiyimiz problemlə bağlı YII və IX siniflərdə ədəbiyyat dərslərini müşahidə etmişik. Ümumi qənaətimiz belə oldu ki, bəzi fənn müəllimləri mətnlərin təqdimində əsərin ilkin qavranılması mərhələsinə verilən tələblərə diqqətlə yanaşmırdılar. Mətnə dair giriş sözləri emosional və səfərbədicilik xarakter daşıyırdı. Bəzi dərslərdə şerin təqdimində ifadəli oxunun tələbləri belə gözlənilmirdi. Amma şerin beytləri şərh edilir, məzmunu şagirdlər üçün açılırdı. Möhkəmləndirmə mərhələsində də eyni işi şagirdlərə təkrar etdirirdilər. Bəzi dərslər sxematik təsir bağışlayırdı, quru və cansız olurdu. Təbii ki, qəlbində Nəsimi sevgisi olmayan müəllim uşaqlarında belə bir böyük sənətkarın həyat və yaradıcılığına, bədii irsinə rəğbət və məhəbbət duyğusu aşılaya bilməz.

YII sinifdə dinlədiyimiz dərslərin birində fənn müəllimi Nəsimi yaradıcılığına həsr etdiyi dərstdə onun «Ağrımaz» qəzəlindən də danışdı. Biz tənəffüsdə ona müraciət edərək so-

ruşduq ki, axı «Ağrımaz»a ayrıca saat verilmişdir, nə üçün vaxtından əvvəl onun barəsində şagirdlərə məlumat verdiniz? Fənn müəllimi də öz növbəsində sualımızı sualla qarşıladı və bizdən soruşdu ki, bəs onda nə üçün həmin qəzələ dair məlumat Nəsimi yaradıcılığından ayrı şəkildə təqdim olunmayıb? Beləliklə də, əsərin özü keçilməmişdən onun barəsində bəri başdan şagirdlərə müəyyən bilgiler verildi. Belə məlum oldu ki, bəzi müəllimlər YII sinifdə bir qayda olaraq mövzunu bu cür tədris edirlər. Səbəbi isə «Ağrımaz» qəzəlinə dair şərhin əvvəldə – yaradıcılığın tərkibində verilməsidir. Eyni iş təcrübəsinin bir neçə məktəbdə də şahid olduq və müəllimlərlə aparılan söhbətlər məsələnin düzgün həllinə imkan verdi.

Bu günlərdə prof. P. Xəlilovun «Ədəbiyyat» qəzetində dərc etdirdiyi «İmadəddin Nəsimi – doğma dilli Azərbaycan şerinin ilkin dahisi»¹ məqaləsində də fənn müəllimlərinə gərəkli olan məlumatlar vardır. Müəllifin bir istəyinə şərik çıxırıq ki, klassiklərimiz layiq olduqları zirvədə dayanmalıdırlar. Onlar haqqında söz demək, şagirdləri Nəsimi düşüncələri arxasınca aparmaq üçün ciddi mütaliyəyə, elmi – metodik hazırlığa malik olmaq lazımdır.

¹ Bax: «Ədəbiyyat» qəzeti, 19 sentyabr 2003-cü il

II FƏSİL. NƏSİMİ ƏSƏRLƏRİNİN MƏZMUNUNUN ÖYRƏDİLMƏSİ ÜZRƏ İŞ FORMALARI

§ 1. Nəsimi əsərlərinin tədrisinin planlaşdırılması

Nəsimi ana dilli poeziyamızın inkişafında xüsusi xidmətləri olan sənətkarlarımızdandır. Onun yaradıcılığı qaynar bulaq çeşməsinə bənzəyir. Təsədüfi deyildir ki, həm müasirləri, həm də xələfləri onun bu yaradıcılıq çeşməsindən doyunca içmiş, layiqli davamçılara çevrilmişlər.

Bu günlərdə Nəsimi irsinin əhəmiyyəti və bədii dəyəri daha da artmışdır. Bunun bir neçə səbəbi vardır. Onların içərisində şairin bədii sənətkarlığına yönəldilən diqqəti ayrıca qeyd etmək istəyirik.

Proqram tərtibçiləri, bir qayda olaraq, istərdilər ki, Nəsiminin irsi şagirdlərə daha doğma olsun. Şagirdlər belə bir ibrətli ömür yolundan, bədii irsdən lazımı şəkildə yararlanırlar. Ona görə də proqrama elə əsərlər daxil etməyə çalışırlar ki, onlarda bugünkü şagirdə çətin gələn, qavramanı ağırlaşdıran söz və ifadələr nisbətən az olsun. İkinci bir tərəfdən, Nəsimi irsi mövzu, məzmun əlvanlığı ilə şagirdlərə təqdim olunsun. Sənətkarların hər birinin orta məktəbə gətirilməsində bu kimi çalışmaların olması çoxlarına aydındır. Təbii ki, bunlar gözə görünməyən işlərdir. Əsas məsələ elmi – metodik baxımdan düzgün seçilmiş mövzunun lazımı səviyyədə planlaşdırılmasıdır.

Etiraf edək ki, Nəsimi mövzusunun tədrisində müəyyən çətinliklər vardır. Klassik mətnlərin bir çoxuna xas olan cəhətləri tədris prosesində burada da müşahidə etmək mümkündür: dil amili, mətnlərin məzmununun nisbətən çətin qavranılması, Nəsimi yaradıcılığında yüksək humanizm, insan sevgisi və fəlsəfi düşüncə tərzinin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi və s. kimi məsələlər – problemlər vardır və onları şagirdlərə həzm etdirmək o qədər də asan iş deyildir.

Deyilənləri nəzərə almaqla «Nəsimi» mövzusunun həm Y11, həm də IX siniflərdə tədrisinin planlaşdırılmasına xüsusi fikir vermək lazımdır. Məktəb təcrübəsində daha çox rast gəlinən bölgünü bir qədər əvvəldə xatırlatmışdıq. Fənn müəllimləri onlara təqdim olunan bu cür təqvim-tematik planlara həssaslıqla yanaşmalı və vacib olan bir sıra qaydaları bilməlidir.

Y11 sinifdə ədəbiyyat tarixi ilə bağlı ilkin məlumatlar verildiyindən bu siniflərdə mövzuların tədrisinə ayrılan saatlar həm sənətkarın həyat və yaradıcılığı, həm də bədii mətnlərin öyrədilməsi üçün nəzərdə tutulmalıdır. Proqrama fikir versək, görə biləyik ki, əksər mövzulara üç saat vaxt ayrılmışdır. Deməli, bu üç saatin biri sənətkarın həyatı və yaradıcılığına, qalanları isə bədii mətnlərin oxusu, məzmunu üzərində iş və təhlilə həsr olunmalıdır. Amma sözügedən mövzunun dərslidəki real həcmi və məlumatın nisbətən çoxluğunu nəzərə alsaq, əsərin tədrisinə məcburən bir saat qalmalı olur. Bu vaxt azdır və onun iki saata çatdırılması məsləhətdir.

IX sinifdə də dərslidə bəzi məsələləri dolaşığa salmışdır. Bu bərdə bir qədər əvvəldə məlumat verdiyimizdən yenidən onlara qayıtmaq istəyirik. Ona görə də hal-hazırda planlaşdırma işində real vəziyyətdən çıxış edilməlidir. Bu sinifdə Nəsiminin dövrü, həyatı, yaradıcılığının ümumi mənzərəsi bərdə nisbətən geniş məlumat verilməlidir. Mövzunun tədrisinə 6 saat vaxt ayrılmış və o, dərslidə 24 səhifəni əhatə etmişdir. Həmin həcm məcburən əsərlərin öyrənilməsinə ayrılan vaxtın azaldılmasına aparıb çıxarır.

Proqramın tələbini və ayrılan vaxt büdcəsini nəzərə almaqla «Nəsimi» mövzusunun Y11 və IX siniflərdə tədrisində aşağıdakı ardıcılığı gözləmək məsləhətdir:

Y11 sinif

1. Nəsiminin həyatı – 1 saat.
2. Nəsiminin yaradıcılığı – 1 saat.

3. «Ağrımaz» qəzəlinin oxusu, məzmunu üzərində iş və təhlili – 1 saat.

Cəmi: 3 saat.

IX sinif

1. Nəsiminin dövrü, hürufilik təriqəti və Nəimi barədə yığcam məlumat – 1 saat.

2. Nəsiminin həyatı – 1 saat.

3. Nəsiminin yaradıcılığı – 1 saat.

4. «Sığmazam» qəzəlinin oxusu və məzmunu üzərində iş – 1 saat.

5. «Sığmazam» qəzəlinin təhlili – 1 saat.

6. «Dilbərə, mən səndən ayrı...» qəzəlinin oxusu, məzmunu üzərində iş və təhlili – 1 saat.

Cəmi: 6 saat.

Fənn müəllimləri dərslərin saatlar üzrə bölgüsü işində tamamilə sərbəst olmalıdırlar. Təklif olunan hər bir bölgü sinfin səviyyəsindən və yerli şəraitdən asılı olaraq dəyişə bilər. Bizim təklif etdiyimiz bölgü də bu baxımdan istisnaqlı təşkil eləmir. Əsas məsələ fənn müəlliminin elmi-metodik hazırlığıdır. Dövrün tələbi, təhsilin qarşısında duran vəzifələr, hər bir fənnin bu işi həyata keçirmə imkanları – bütün bunlar tədris olunan mövzulardan keçir. Layiqli vətəndaşın yetişdirilməsi də, vətənpərvərlik də, milli qürur və ləyaqət hissinin aşılanması da və s. ancaq burada reallaşır. Ona görə də fənn müəllimi planlaşdırma işinin nə dərəcədə məsuliyyətli və vacib olduğunu bir daha aydın təsəvvür etməlidir.

Biz hazırkı vəsaitdə bütün dərslər sistemini deyil, bədii əsərlərin tədrisi prosesində əsas mərhələ olan məzmun üzrə işin təşkili yollarına toxunuruq. Məlumdur ki, metodik ədəbiyyatda bu işin sistemi və formaları barədə kifayət qədər danışılmışdır. Amma klassik mətnlərin məzmununun öyrədilməsində onların birindən və ya bir neçəsindən məhdud sayda istifadə olunur. Məqsədimiz belə iş növlərinin təbii imkanlarını bir qədər ətraflı şəkildə şərh etməkdir. İnanırıq ki, onlar fənn müəllimlərinin əllərindən tutacaq və klassik şer nümunələrinin

məzmununun daha dərinləndirilməsi üçün köməklik göstərəcəkdir.

Əsərin məzmununun öyrədilməsi keçilən əsərin mövzusu və janrına görə müxtəlif olur. Metodik ədəbiyyatda bu barədə müvafiq qeydlər vardır. Onlardan birini xüsusilə xatırlamaq istərdim. Bu da məzmunun öyrədilməsinin yaradıcı proses olması fikridir. Fənn müəllimi əsərdəki əhvalat və hadisələrə, duyğuların ifadəsinə diqqəti yönəltməklə bərabər oradakı bədii detalları, hisslərin əks olunma dinamikasını, kompozisiya və dil elementlərini yaradıcı şəkildə şagirdlərə çatdırmalıdır. Hazırkı vəsaitdə biz də, yeri gələndə, hazır şəkildə biliklərin verilməsini göstəririk. Bu zahirən belə görünür. Məqsədimiz mətnlərin necə izah və ya şərh olunmasını fənn müəllimlərinə göstərməkdir. Çünki məzmun aydın olanda şagirdləri mətn üzərində yaradıcı şəkildə işlətmək də asan olur.

Məzmunun öyrənilməsi mətn üzərində aparılan işlərdən ibarət olub aşağıdakı məsələləri əhatə edir:

1. Əsər haqqında ümumi məlumatların öyrənilməsi;
2. Mətnin oxunması;
3. Çətin söz və ifadələrin izahı;
4. Məzmunun planının tərtibi;
5. Məzmunla dair sual-cavab;
6. Məzmunun söylənməsi;
7. Əzbər öyrənmək.¹

Aşağıda Y11 və IX siniflərdə Nəsiminin əsərləri nümunəsində həmin iş formalarından istifadənin metodik yollarını fənn müəllimlərinin mühakiməsinə təqdim edirik.

¹ Bax: Ədəbiyyatın tədrisi metodikası., Pedaqoji universitet və institutlarda bakalavr hazırlığı üçün program, Bakı 2001, səh. 19

§2. Y11 sinifdə «Ağrımaz» qəzəlinin tədrisində müxtəlif iş formalarından istifadə imkanları

a) Əsər haqqında ümumi məlumatların verilməsi

Metodik ədəbiyyatda bu başlıq altında nəzərdə tutulan məsələlərə əsərin müəllifi, mövzusu, yazılma tarixi, əsərin adı, janr forması və s. daxil edirlər. Əvvəlki dərslərdə şagirdlər onların bəziləri ilə tanış olmuşlar. Birinci saatda Nəsiminin həyatı, ikinci saatda isə yaradıcılığı barədə şagirdlərə müəyyən biliklər verilmişdir. Şagirdlər əvvəlki dərslərdə əsərin yazılma səbəbi ilə bağlı ilkin məlumat aldıkları üçün iş onların xatırladılması ilə başlamalı və ümumi bilgilərə aşağıdakılar əlavə olunmalıdır:

– Biz əvvəlki dərslərimizdə qeyd etdik ki, elə şairlər, sənətkarlar var ki, onlar dünyaya gəlirlər və bu dünya durduqca onlar da yaşayırlar. Elələri də vardır ki, onlar da bizim kimidirlər; gəlirlər, yaşayıb-yaradır, fəaliyyət göstərir və dünyadan köç edirlər. Bu günlərdə bir qədər də geniş şəkildə tanımağa başladığımız Nəsimi birincilər sırasında dayana biləcək dahi söz ustalarımızdandır. İllər ötsə də, əsrlər bir-birini əvəz etsə də, bu cür sənətkarlar xalqın yaddaşından heç bir zaman silinməyəcəkdir. Bayaq özünüzdən də qeyd etdiyiniz kimi, cəsurlar ölmürlər. Onlar ancaq yaranırlar – doğulurlar. Biz fəxrli Nəsiminin adını buraya daxil edə bilərik. Çünki o, təpədən-dırmağa kimi mərd, amalından dönməyən bir şair və insan kimi yaddaşlara köçmüşdür. Siz özünüz də bu fikirlə tamamilə razılaşa bilərsiniz ki, Nəsiminin 600 ildən bir qədər də artıq müddəti yaşaması səbəbsiz deyildir. Deməli, o, nə isə demiş, nə isə yaxşı bir iş görmüşdür ki, xalq onu bu qədər uca tutmuş, hətta bu günə qədər qəbrini ehtiramla qorumuş, onu ziyarətə gətirmişdir. Siz Nəsiminin yaradıcılığı ilə keçən dərslərimizdə tanış olanda bir daha gördünüz ki, xalqın bu seçimi təsadüfi deyil. Onun yaradıcılığının humanist mahiyyəti, insana yüksək nəzərlərlə baxması, insan duyğularının səmimi ifadəsi

və s. keyfiyyətləridir ki, bu qədər məsafədə dünyanı dolaşmışdır. Şairin yaradıcılığından bir yadigar kimi öyrənəcəyimiz bugünkü qəzəl də o cür yayılan, əfsanələşən, dillər əzbərinə çevrilən qoşmalardan biridir. Onun məzmununa dair müəyyən təsəvvürünüz olduğundan birbaşa oxuya başlamaq istəyirəm. Gəlin, şerhin səslənməsinə diqqət kəsilək, onda əks olunan duyğuları düzgün müşahidə edək, görək, lirik qəhrəmanın düşüncələr aləmini narahat edən hansı hisslərdir.

Təxminən belə bir məlumatdan sonra şerhin oxusuna başlamaq olar.

B) Mətnin oxunması, çətin söz və ifadələrin izahı

Şagirdlərin ədəbi əsər aləminə daxil olması oxunun düzgün və uğurla həyata keçirilməsindən asılıdır. Hər bir əsər sənətkarın qəlbinin qanı ilə yoğrularaq meydana çıxır. Orada əksini tapan fikirlər, sözlər həssas insan qəlbinin döyüntülərini əks etdirir. Belə mətnlərdə hər hansı bir sözə bigənəlik göstərmək olmaz. Sözə laqeyd yanaşmaq şairin fikir və duyğular aləminin səbsəs uçulub dağılması olar. Yerində deyilmiş bir sözə bigənəlik mənanın və ideyanın açılmasına, son anda isə şairin özü barədə təsəvvürlərin təhrif olunmasına səbəb ola bilər. Ona görə də fənn müəllimləri «deyilən söz yadigardır» məsələsinə həssaslıqla yanaşmaqla bədii mətnlərin hər birinin arxasında canlı insan dayandığını bir an da olsa unutmamalıdır. Eyni istəyi şagirdlərinə də aşılamalıdır.

Metodik ədəbiyyatda oxu ilə bağlı kifayət qədər məlumat verilmişdir. Məqsədimiz heç də onların hər birinə dair fikir mübadiləsi açmaq deyildir. İzahlı, ifadəli, ucadan, səssiz, fərdi, kollektiv, rollar üzrə, xorla oxu və s. oxu növləri onlardan istifadə məqamları elmi-metodik baxımdan müəyyən səviyyələrdə izah olunmuşdur. Hər mövzunun xarakterindən, tədrisə ayrılan vaxt müddətindən və yerindən asılı olaraq bu iş növlərinin birindən və ya bir neçəsindən dərslə istifadə etmək mümkündür. Bu seçim fənn müəlliminin nəzərdə tutduğu

məqsədlə də sıx bağlıdır. Əsərlə ilkin tanışlıq mərhələsindəki oxu ilə, təhlil dərindəki oxu bir-birindən tamamilə fərqlənir. Eləcə də şagirdin, müəllimin, bədii söz ustalarının oxusu da fərqli məsələlərdir. Bunların dərindəki yeri də eyni deyildir. Ona görə də bədii mətnlərin səsləndirilməsində fənn müəllimi oxunun növləri və ondan istifadə məqamlarını diqqətlə ölçüb-biçməlidir.

Klassik mətnlərin tədrisində oxunun iki növündən – ifadəli və izahlı, daha çox istifadə olunur. Xüsusən də əsərlə ilkin tanışlıq mərhələsində oxunun bu iki növü daha fəal mövqeyə çıxır. Əsərin məzmununun öyrənilməsindəki rolunu nəzərə alaraq biz də həmin növlərin verdiyi imkanlara nəzər salmaq istərdik.

Məlumdur ki, klassik nümunələrin dili bir qədər ağır olduqda, məzmunun mənimsənilməsinə ciddi əngəllər yarandıqda izahlı oxu üsulundan, əksinə olduqda isə ifadəli oxudan istifadə olunur. Əsərlə ilkin tanışlıq mərhələsində bir qədər çətin anlaşılacaq mətnlərin məzmununun açıqlanması işində hər iki oxudan istifadə etmək lazımdır.

Xatırladaq ki, bədii mətnlərin oxusuna birbaşa başlamaq düzgün yol deyildir. Onun üçün mütləq giriş sözü söylənməli, emosional mühit yaradılmalı və bundan sonra izahlı və ifadəli oxu həyata keçirilməlidir. Bu oxunun hansının birinci olması barədə bir qədər mübahisə açmaq da olar. Zənnimizcə, əsərlə ilk tanışlığa ifadəli oxudan başlamaq vacibdir. Bunun bir sıra səbəbləri vardır. Onların ən ümduəsi ilkin tanışlıq mərhələsinin üzərinə düşən missiya ilə bağlıdır. Bu mərhələnin uğurlu təşkili təhlil mərhələsi üçün də bir təkan rolunu oynayır. Aydındır ki, məzmunu lazımi səviyyədə öyrənilməyən əsərin nə ideya-bədii xüsusiyyətlərini, nə də sənətkarlıq məsələlərini şagirdlərə dolğun şəkildə çatdırmaq olmaz.

Klassik əsərlərin məzmununun mənimsədilməsində oxu üsulundan istifadənin əhəmiyyətini döndə-döndə sadalmaq fikrindən uzağıq. Amma bir faktı unutmayaq ki, bu mətnlər öz vəznindədirlər və onların oxusunda uyğun tələbləri gözləmək

lazımdır. Belə ki ifadə olunan mətləbləri vəznin tələbinə uyğun gələn ritm və avazla səsləndirməsək, onda dediyimiz və planlaşdırdığımız məsələlərin heç birini həyata keçirə bilmərik. Deməli, ilk anda fənn müəllimləri qəzəlin ifadəli oxusu ilə bağlı lazımi biliklərə malik olmalıdır. Bunun üçün dərindəki məlumatdan yaradıcı şəkildə bəhrələnmək, vəznin adına bir qədər diqqətli olmaq və ilk oxu zamanı onunun reallaşmasına çalışmaq lazımdır.

Məlumdur ki, qəzəl rəməl bəhrinin «*fAilAtün fAilAtün fAilAtün fAilüm*» bölgüsündədir. Əvvəlcə, rəməl sözünün mənasına fikir verək: «Rəməl sözü ləngərlənmək, dalğalanmaq, ağır-ağır, yəni ləngərlənə-ləngərlənə yerimək mənasını bildirir. Bu bəhrədə yazılan şerlərdə bir əzəmət, vüqar, dalğalılıq özünü göstərir. Heç təsadüfi deyildir ki, klassik şairlərimizin öz dövrlərinə qarşı narazılığını, daxili iztirablarını, qüssə və kədərini ifadə etmək üçün rəməl bəhrini seçmişlər.¹ Deməli, müəllim rəməllə bağlı bu bilgiləri yada salmalı, vəznin tələbinə uyğun olaraq fəsilələrə və ahəngə riayət etməklə şerin ifadəli oxusunu həyata keçirməlidir. Dərində «*əruz haqqında biliklərin dərinləşdirilməsi*» yarımbaşlığında bu barədə nümunə verilmişdir.

Şerin oxusu ilə bağlı bir qaydanı xatırlatmaq istərdik. Bu da qəliblərdəki *böyük hərflərlə* bağlıdır. Fənn müəllimi unutmamalıdır ki, həmin hərflərin sütununa düşən saitlər qoşa sait kimi oxunmalıdır. Bundan başqa, *canə* sözündən sonra fasilə edilməlidir. Şerin məzmunundan görüldüyü kimi, birinci misrada şair tanrıya müraciətlə bu sözü işlətməmişdir. Deməli, o, xüsusilə nəzərə çatdırılmalıdır. Məzmununa fikir verək: *ey can (ey tanrı), sən candan nə ki gəlsə, cigərlər ağrımaz, bir zərrə neştərdən damarların ağrımadığını heç də bilir*. Bu iki misrada tanrıdan - canın özündən özünə gələn bələlərin ciyərlərə təsir etmədiyi, bir balaca neştərin də damarlara, təbii ki, heç nə edə bilmədiyi xatırladılır. Beytin oxusu zamanı *candan* və *cigərlər* sözləri də xüsusi vurğu ilə deyilməlidir. İkinci misra-

¹ Ş. Mikayılov, Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı 2000, səh 62

da isə *neştər* və *damarlar* tələffüzə fərqlənmişdir. Bundan başqa, bütün misralarda 1,3,6,8,10,12-ci hecalar uzun tələffüz edilmişdir (qoşa sait həcmində). Şerhin məzmunu və ideyasından çıxış edilməklə oxunun tərzini müəyyənləşdirilməli, şagirdlərin gözü önündə əqidəsi yolunda işgəncələrə mərdliklə sinə gərən aşıq obrazı canlanmalıdır.

Qəzəlin orta məktəb dərslərində yer tutmasının başlıca niyyəti də məhz bundan ibarətdir ki, lirik qəhrəman tətbiq edilən işgəncənin ağırlığını duya-duya əyilmir, beytdən-beytə göz önündə daha da ucalır, yetginləşir. Bu münasibətlə ikinci beytə fikir verək: *ey şah, mehr salmağından ya mənimlə dostluğundandır ki, cismimi başdan ayağa qədər min dəfə yararlar, amma o ağrımır. Buradakı «ey şah» kəlməsinə bir qədər diqqətli olaq. Bu müraciətlə şair yalnız uca tanrını nəzərdə tutur. Görünür, ya qəlbində tanrı sevgisi olduğu üçün, ya da tanrının onun özünə nəzər saldığındandır ki, aşıq bütün məhrumiyyətləri, işgəncələri arxada qoyur. Bu misralardakı *mehrin-dən və aşinalıqdan, sər, qədəm, yararlar və ağrımaz* sözləri xüsusi vurğu ilə nəzərə çatdırılmalıdır. Üçüncü beytdə *zahidin fitvası, soyalar* (bəzi nüsxələrdə *soydular* kimi getmişdir – F.Y.), *səndən, görcək*, 4-cüdə *əfsanəsindən, nahaq, şəha, sahibnəzərlər*, 5-cidə *daşa, həqqi, arif bəşərlər*, 6-cıda *zahidin, kəssən, həqdən, gerçək, sərpa*, 7-cidə *cəhli-namərd, meydan yeri, ər, meydan*, sonuncuda isə *murdar sallaxlar, tən, namərd, ər* sözləri xüsusi olaraq fərqləndirilməlidir.*

Şerhin məzmununa əsasən onu iki hissəyə bölmək olar. *Birincidə* qəbul olunan cəzaların nə üstündə olmasına işarə, *ikincisində* isə bu işgəncəni real surətdə həyata keçirməyə başlayanlara müraciət verilir. Bu hissənin özündə də *zahidin* əməllərinə münasibət və öz üstünlüyünün təsdiqi, həm də ətrafa kəsgin işfəedici münasibət vardır (4-7 və sonuncu beyt). Oxu prosesində bu məqamlar nəzərə alınmalıdır. Namərd, murdar sallaxların əlində qalan və öz mənəvi üstünlüyü ilə qalib görkəmini qoruyub saxlayan lirik qəhrəmanın məğrur obrazı ifa zamanı bütün reallığı ilə açılmalıdır.

Qəzəldə bir neçə söz və ifadənin də mənasının açılmasına ehtiyac vardır. İlk oxu başa çatdıqdan sonra həmin sözlərə şagirdlərin diqqəti cəlb olunmalıdır. Bunlara *zahid, neştər, şəha, həq, izhar, qaçan, sallax və tən* sözlərini aid etmək olar (*Zahid* – dünya işlərindən əl çəkib ibadətə məşğul olan adam, *neştər* – damardan qan almaq üçün iynə, alət, *şəha* – ey şah (tanrı, Allah), *izhar* – zahir etmə, aşkara çıxartma, *qaçan* – haçan, *sallax* – ət kəsən, qəssab, *tən* – bədən).

Qəzəlin misradaxili bölümlərini aşağıdakı kimi əyaniləşdirə bilərik:

F*ail*Atün f*ail*Atün f*ail*Atün f*ail*ün

Canə sən can / dan nə kim gəl / sə cigərlər/ ağrımaz, //
Həq bilir bir / zərrə neştər / dən damarlar/ ağrımaz. //

Oxu prosesi başa çatdıqdan sonra şagirdlərin ilkin təəssüratlarını aşkara çıxaran müsahibə aparılmalıdır. Həm sözlərin mənasına, həm də beytlərin məzmununun izahına dair işlər görülməlidir.

Biz, beləliklə, izahlı oxunun üzərində dayanmalı oluruq. İzahlı oxu klassik mətnlərin məzmunun mənimsədilməsində geniş istifadə olunan metodlardan biridir. İzahlı oxu zamanı fənn müəllimi təkcə misraların mənasının açılmasına çalışmamalıdır. Bu proses çox zaman şerddə ifadə olunan duyğuların təhrifinə aparıb çıxara bilər. Bəzən sözlərin işlənmə məqamına zahiri cəhətdən nəzər salınanda o, quru, sxematik təsir bağışlayır. Belə anlarda şagirdlər ifadə olunan fikrin alt qatlarına enə bilmir, şer onları yorur, bezdirir və son məqamda quru əzbərçiliyə aparıb çıxarır. Deməli, izahlı oxuya müraciət edən müəllim çətin sözləri asanları ilə əvəz etməklə işini tamamlamamalıdır, o, eyni zamanda, bu sözlərin rabitəsindən yaranan sətirləli mənanın da düzgün tutulmasına yardım göstərməlidir.

Fənn müəlliminə kömək məqsədi ilə biz konkret bir iş nümunəsi kimi qəzəlin izahlı oxusunu aşağıdakı şəkildə təqdim edirik (Təbii ki, müxtəlif variantlar olması fikrini qəbul etməklə).

Canə sən candan nə kim gəlsə, ciyərlər ağrımaz,
Həq bilir, bir zərrə neştərdən damarlar ağrımaz.

• Ey can (Ey tanrı), sənə candan nə ki gəlsə, ciyərlər ağrımaz; həq də bilir ki, bir balaca neştərdən damarlar ağrımaz. Yəni, o şeyi ki SƏN buyursan ondan ciyərlər ağrımaz; SƏNdən gələnlerin nə həcmdə, nə ağırlıqda olmasından asılı olmayaraq onu mükafat bilib başa düşəcəyəm ki, balaca bir neştərdən və o damarları bir o qədər də ağrıtmır və bu həqiqəti hamı bilir.

Şaha, mehrindənmidir, ya aşinalıqdanmıdır,
Cismimi sər ta qədəm min göz yaralar ağrımaz.

• Ey şah, mənə olan mehrindən, ya dostluğundandırmı ki, bədənimi başdan ayağa min dəfə yaralar ağrımaz.

Fitvasından zahidin nahəq məni gər soyalar,
Qəm degil səndən, şəha, görcək damarlar ağrımaz.

• Zahidin fitvasından məni əgər nahaq soysalar, bu mənim üçün qəm deyil, çünki, ey şah, səndən gələn işgəncə olduğundan xoşdur və ona damarlar ağrımaz. Yəni haq – tanrı yolunda çəkilən bələdirsa, dözmək olar.

Zahidin əfsanəsindən soydular nahaq məni,
Həq bilir səndən, şəha, sahib nəzərlər ağrımaz.

• Zahidin əfsanəsindən (ehtmal ki, yalanından - F.Y.) məni nahaqdan soydular. Haqq bilir ki, ey şah, səndən mərifətli kəslər ağrımaz – inciməz.

Şişəmi çün daşə çaldım, həqqi izhar eylədim,
Çəşmi əhval ağrıdan ari bəsərlər ağrımaz.

• Şüşəmi daşə çaldım (nağıllarımızda da bu ifadə işlənir: şüşəni daşə vuraraq onun içindəki göyərçinin tutulması. Şüşə daşə vurulanda onun içində nə olduğu aşkara çıxır – bu mənəni burada əsas götürmək lazımdır - F.Y.) həqiqəti izhar elədim. Bəllidir ki, arif gözlər əyri gözlərdən ağrımaz. Onların əyri olduğunu bilənlər sınımaz.

Zahidin bir barmağın kəssən dönər həqdən qaçar,
Gör bu gerçək aşıqi sər-pa soyarlar ağrımaz.

• Zahidin bir barmağını kəsmək istəsən haqdan (bunu hər iki mənada – doğru və tanrı mənasında başa düşmək olar – F.Y.) qaçar – bu gerçəkdir. Amma bu doğruçu aşıqi (zahiddən fərqli olaraq tanrı sevgisi qəlbində qərar tutmuş aşıqi – F.Y.) başdan ayağa soyarlar, ağrımaz.

Cəhli-namərdin qaçan meydan günündə yeri var,
Ər bilir meydan qədrin kim, qədərlər ağrımaz.

• Namərd kəslərin meydan günündə heç vaxt yeri olmamışdır. Meydanın qədrini ər bilir. Bilir ki, qədr bilənlər bunu yaxşı duyurlar. Belələri vardır və meydan qədrini bilənlərin qiymətini yalnız onlar verə bilirlər.

Soyun, ey murdar sallaxlar, Nəsiminin tənini,
Bunca namərđi görün bir ər qıyarlar ağrımaz.

• Ey murdar qəssablar, Nəsiminin bədənini soyun. Camaat, bunca namərđi görün ki, bir ərə qıyırlar, amma ağrıyırlar. Şərin məzmununa diqqətlə fikir verilsə, görəcəyik ki, sözlərin adı mənaları mətn daxilində müxtəlif çalarlar qəbul etmiş

və Nəsimi barədə yayılan əfsanəni bir növ maddiləşdirmişdir. İştəyə məruz qalan, soyulmağa məhkum edilən və bu prosesin bilavasitə icrasını bütün gerçəkliyi ilə təsvir edən bir insanın keçirdiyi hisslər qütbləşmişdir. Bir tərəfdən tanrı sevgisinə görə çəkiləcək bəlalardan, işgəncələrin «toy-bayram» hesab edilməsi vardır – bu müqəddəs bir təşəbbüslə bənzəyir. İkinci bir tərəfdən bu sevgi ucubətindən başına müsibətlər gətirilən insanın ətraf aləmə – onun naqis insanlarına, murdar sallaqlarına üsyanı, etirazı, kəskin nifrəti vardır. Zahidin tanrı sevgisi hara, aşiqin sevgisi hara. Biri bu sevgi yolunda barmağını itirmək təhlükəsi ilə üzləşdikdə haqdan dərhal qaçmağa üstünlük verir. Digəri isə bu sevgi yolunda bütün vücudunu qoyur, hər cür əzabı mərdanəliklə qəbul edir və o *qara kütləyə* məhz belə bir sevgini uca tutmağı aşılayır.

Deməli, izahlı oxu zamanı bu qayə izlənilməli və şerin ruhu şagirdlərə diqqətlə açıqlanmalıdır.

C) Məzmunun planının tərtibi, sual-cavab

Əsərin məzmununun mənimsədilməsində digər iş üsullarının da imkanlarından istifadə olunmalıdır. Bunların içərisində plan tərtibi və sual-cavabın da xüsusi əhəmiyyəti vardır.

Məlumdur ki, poetik mətnlərin məzmununun mənimsədilməsi işində məqəblərdə plan tərtibi məsələsinə kifayət qədər fikir verilmir. Bunun bir sıra səbəbləri vardır. Ən ümumi odur ki, bu cür mətnlərdə duyğuların dinamikasını, mətnin kompozisiya xüsusiyyətlərini axtarıb tapmaq artıq iş hesab edilir. Bəhanə gətirilir ki, poetik mətnləri şagirdlər öz sözlərinə çevirməkdə çətinlik çəkirlər, bu bir yana, üstəlik də mətnin planını necə tərtib etsinlər? Bizə belə gəlir ki, müəllim çətinlikdən qaçmaqdan əvvəl, onun həlli yollarına diqqət yetirməlidir. Çünki bədii mətnlərin məzmunu yaxşı öyrənilməyəndə digər işləri də irəlilətmək olmur. O cümlədən də məzmunun planını tərtib etməsək, əsərin sənətkarlıq məsələləri, kompozisiya xüsusiyyətləri şagirdlərə yaxşı aşılana bilməz.

Müəllim ifadəli və izahlı oxunu həyata keçirəndən sonra məzmunu dair sual-cavab aparmalı, eyni zamanda onu hissələrə böldürməli, başlıqlar şəklində ədəbiyyat dəftərlərində qeyd etməlidir. «Ağrımaz» qəzəlinin tədrisi prosesində bu işi aşağıdakı şəkildə qurmaq olar:

1. Şer maraqlı imidi? O. Səzdə nə kimi təəssürat oyadı?

2. Şerdə nədən danışılır? Həmin fikirlər necə beytdə ifadə olunmuşdur?

3. Hər bir beytdə ifadə olunan əsas fikri izah etməyə çalışın.

4. İfade olunan məzmunu təxminən necə hissəyə bölmək mümkündür?

5. Həmin hissələri necə adlandırmaq olar? və s.

Mətnin izahlı oxusunu yuxarıda verdiyimizdən bəzi mətləbləri təkrar etmək istəmirik. Beytlərin məzmununa dair qısa qeydlərdə təxminən bu fikirlər əhatə olunmalıdır:

- Şerdə «ağrımaz» müxtəlif mənalarda işlənmişdir. Onun *ağrımayar* kimi açılması da mümkündür, *inciməz* mənası da. Şerin məzmunundan görüldüyü kimi böyük məhəbbətin müqabilində verilən işgəncələr təmənnaşız olaraq qəbul olunur. Birinci – dördüncü beytlərdə məhz bu məzmunu üstünlük verilir. Sonrakı beytlərdə haqqı bilib dediyinə, gerçək aşiq olduğuna görə heç bir işgəncələrdən qorxmadığı, sonuncu iki beytdə isə lirik qəhrəmanın ərlik dərşinə yiyələnməsi və ətrafının murdar sallaqlar, namərd kəslər qismində olması vurğulanır.

Deməli, şeri təxminən iki qismə bölmək olar. Birinci qismə tanrı sevgisinin böyüklüyünə yüksək inam, ikinci qismə isə qorxmazlıq, vüqarlılıq, namərdlərin hünərsizliyi və hər şeydən məhrumluğu təsvir olunur.

Qəzəlin mətni üzərində aparılan hər bir iş yalnız şagirdlərin müstəqil fikri fəallığına söykənməlidir. Onlara biliklər imkanı daxilə axtarılar yolu ilə aşılanmalıdır. Ancaq sərbəst düşüncə Nəsimi irsini, Nəsimi amalını şagirdlərə sevdire bilər. Müəllim *böyük, dəyərlı, qiymətli, əvəzədməz* və s. sözlərini

gen-bol işlətməklə bu sevgini yarada bilməz. Əsas məsələ həmin sevgini ifadə edən söz və ifadələr üzərində şagirdlərin özünü müstəqil surətdə işlətməkdir.

D) Məzmunun söylənməsi, əzbər öyrənmə

Məzmunun söylənməsi və əzbər öyrənmə məzmunun öyrənilməsində geniş tətbiq olunan iş növlərindən biridir. Əzbər öyrənmə mətn üzərində işin yekun mərhələsi kimi çıxış edir və bundan o biri tərəfi yoxdur. Əsər üzərində bütün işlərin sanki bir yerə toplanması əzbərdə əks olunur. Burada bütün fəaliyyət sanki maddiləşir. Zahirən belə bir təsəvvür yaranır ki, deməli, əzbər öyrənmə mexaniki olaraq məzmunun mətnə uyğun formada nöqtəbənöqtə, səsbəsə təkrarına xidmət etməlidir. Hədd məlumdur və həmin hüdudu artırıb-azaltmaq qeyri-mümkündür. Bu cür fikirlərə müəyyən mənada haqq qazandırmaq olar. Amma bir məsələni unutmaq olmaz. Bu da mətndə əksini tapan sözlər vasitəsi ilə sənətkar niyyətinin açıqlanması və dinləyicilərin, şagirdlərin gözü onundə həmin ideya daşıyıcısının dolğun obrazının ifadəci duyumunda canlandırılmasıdır. Məsələ bu cür qoyulduqda mətnin əzbər öyrənilməsi sxematiklik, durğunluq hüdudlarından dərhal kənara çıxmalı olur, əzbər öyrənmə və söyləmənin daha maraqlı olmasına aparıb çıxarır.

Sərlövhdə əksini tapan məsələlər həm də biri-birini tamamlayır. Mətn üzərində işlər dərinləşdirildikcə məzmunun öyrənilməsi genişlənir. Məzmununu yaxşı bildikləri əsərləri isə şagirdlər daha gözəl söyləyirlər. Burada da özəlliklər vardır. Necə etmək lazımdır ki, məzmunun söylənilməsi quru və cansız səciyyə daşımaz? Bunun üçün metodik ədəbiyyatda əksini tapan məsələlərə bir qədər diqqətlə yanaşılmalıdır. Orada nağıletmənin növləri barədə geniş qeydlər vardır. Fənn müəllimi bu qeydləri nəzərdən keçirməli və mövzuların tədrisində onlardan yaradıcı surətdə istifadə etməlidir. İndi isə mö-

vuzumuzla əlaqədar olaraq istifadə olunacaq bəzi nağıletmə növlərini nəzərdən keçirək.

«Ağrımaz» qəzəlinin tədrisi zamanı müxtəlif nağıletmə növlərindən istifadə etmək olar. Xüsusilə, mətnin formasını dəyişməklə nağıletmə formasında maraqlı iş nümunəsi yaratmaq mümkündür. Məlumdur ki, bu cür çevirmələrin iki növü daha məşhurdur: sətiri və sərbəst. Sətiri çevirməni etmək üçün şerdəki söz sırasını tənzimləmək və çətin sözlərin izahını onun yerinə qoymaq kifayətdir. Həmin çevirməni aparmaq üçün bu sadə tələbləri şagirdlərə elan etmək lazımdır. Fənn müəllimi bu iş nümunəsindən izahlı oxu prosesində istifadə etdiyindən o, şagirdlər üçün bir o qədər də çətinlik törətməyəcəkdir (Biz çevirməni bir qədər əvvəldə verdiyimizdən onu təkrar etmək istəmirik – F.Y.). Müəllim sətiri çevirmənin yeri barədə də düşünməlidir. Ondən sinif və ya ev tapşırığı kimi istifadə etmək olar.

Sərbəst çevirmədə şagirdlərin işləmələrinə bir qədər müstəqillik verilməlidir. Onlar bu çevirməyə aldıkları təəssürləri də əlavə edə bilərlər. Sərbəst çevirmə üçün aşağıdakı nümunəyə nəzər salaq:

- Şərin birinci beytində şair tanrıya müracət edərək bildirir ki, ey can, səndən sənə nə qədər əzab və ya işgəncə gəlsə ciyər inciməz. Səndən gələnələrə ciyər dağı deyilə bilməz. Bir zərrə neşərdən damarlar ağmadığı kimi. Ey şah, sənin məhrindənirmi, ya da rəğbətindənmidir ki, canımı min dəfə yarırırlar, amma ağrımır. Zahidin fitvasından məni əgər nahaq soyalar belə, səndən olduğunu zənn edər, bundan yenə də damarlar ağrımaz (Burada hürufiliyin məşhür cütlüklərindən biri sayılan cism və can müqayisəsi yada düşür – F.Y.). Zahidin əfsanəsindən məni nahaq yerə soydular. Bu işin sənə bağlı olmasına görə haq bilir ki, nəzər sahibləri inciməzlər. Şüşəmi daşa çalmaqla həqiqəti bildirdiyimə görə əməlimi əyri görənlərdən ağrımıram, çünki mənim gözüüm arif gözüdür. Arif gözü isə bu məqamları düzgün qiymətləndirə bilir. Zahidin bir barmağını kəsmək istəsən haqdan qaçar, fikrindən,

sözündən dönər, amma gerçək aşığı – məni başdan ayğa soyarlar ağrımaram. Zahid barmağının kəsintisindən sonra cüzi bir ağrını yadına salaraq əqidəsindən döndüyü halda, məni təpədən dırnağa qədər soysalar da, ağrımaram. Meydan ərənlər üçündür və bu meydanlarda namərdlər at oynada bilməzlər. Meydanın mərdlər üçün olduğunu bu işə qiymət verənlər bildiyindən onlar mərdlərin əməllərinə ağrımazlar. Ey mürdar ətkəsənlər, Nəsiminin dərisini soyun, bu qədər namərdə baxın ki, bir ərə qıyar və ağrımazlar.

Oxucularımıza işin gedişatı daha yaxşı aydın olsun deyə, biz həmin nümunəni təqdim etdik. Müəllimlər bu nümunə ilə tanış olmalı, ona tənqidi yanaşmalı, nağılətmənin digər növlərinin də imkanlarını sınaqdan çıxarmalıdır.

Sərbəst nağılətmə şerinin məzmununun daha dərinədən qayranılmasına imkan yaratmaqla bərabər, onun əzbər söylənməsi işini də bir qədər asanlaşdırır. Xüsusən də, məzmunu yaradıcı şəkildə söyləmək üçün şagirdlərə mətn üzərində daha yaxşı işləmək şəraiti yaradılanda əzbər öyrənmə çox faydalı olur.

Əzbər öyrənmə həm də əzbər söyləmə işi ilə müşayət olunur. Şagird hər ikisinin qarşısına real məqsədlər qoyur. Məlumdur ki, məqsədsiz öyrənmənin heç bir səmərəsi yoxdur və belə olanda mətn üzərinə düşən təlim-tərbiyə vəzifələrini yerinə yetirə bilməz. Əgər əvvəlki dərslərdə Nəsiminin həyat və yaradıcılığı şagirdlərin öz Nəsimi obrazlarını yaratmağa xidmət göstəribsə, onda əzbər öyrənmənin (söyləmənin) faydalı iş əmsalı daha yüksək olacaqdır. Şagirdlər Nəsimi şəxsiyyətinə vurğunluqlarını işin gedişində dərhal hiss etdirəcəklər. Belə olmayanda isə şer parçaları hisslərsiz, emosional boyasız, məcburi və quru bir işi xatırladacaqdır.

§3. IX sinifdə Nəsimi yaradıcılığının tədrisində müxtəlif iş formalarından istifadə

IX sinifdə Nəsimi irsinin proqramdakı yerinə və onun tədrisinə ayrılan vaxtın planlaşdırılmasına dair bir qədər əvvəldə münasibətimizi bildirmişdik. Xatırladım ki, bu sinifdə mövzunun öyrədilməsinə daha geniş tələblər qoyulur. Proqrama əsasən şagirdlər həm məhəbbət nəğməkarını, həm də filosof şairi – mütəfəkkir Nəsimini öyrənirlər. Məhz buna görə də həmin sinifdə proqramda Nəsimi yaradıcılığı ilə bağlı nisbətən geniş məlumat verilməsi nəzərdə tutulmuş, dərslikdə də bu tələb əsasən düzgün ödənilmişdir.

Dərslik müəllifləri çalışmışlar ki, Nəsimi yaradıcılığının humanist mahiyyətini, insana sevgi və insan sevgisi hisslərinin yüksək bir pafosla tərənnümü ideyasını, təriqət görüşlərini incə bir duyumla – şer dili ilə ifadə etmə məharətini açıb şagirdlərə göstərsinlər. Onlar bu münasibətlə təxminən beş səhifəlik materialda Nəsimidən 21 beylik seçmələr vermişlər. Etiraf edək ki, bu həcmədə seçmənin verilməsi yerinə düşməmiş, müəllim və şagirdlərin işini bir qədər də çətinə salmışdır. Qeyd etdiyimiz kimi, şərhlər kifayət qədər ağır bir dil ilə ifadə olunmuş və şagirdlərin səviyyəsi əsla nəzərə alınmamışdır. Ona görə də fənn müəllimi çıxış yolu kimi hər bir beytin izahlı oxusunu aparmalı, onlarda ifadə olunan mətləbləri açmalı, əsərin məzmununu üzrə iş formalarının imkanlarından səmərəli surətdə istifadə etməlidir. Onları bir-bir nəzərdən keçirək.

A) Mətnin izahlı oxusu

Məlum olduğu kimi, məzmunu öyrətməyin faydalı yollarından biri də izahlı oxudur. Yeni bilik verən dərslərdə Nəsiminin yaradıcılığı ilə bağlı şagirdlərdə ümumi təsəvvür yaratmaq baxımından həmin iş növü geniş imkanlar açır. Bu, klassik mətnlərin dilinin şagird tərəfindən nisbətən çətin qavra-

nılmasına görə belədir. Deyilənləri nəzərə alaraq Nəsimi yaradıcılığı yarımbaşlığında əks olunan beytlərin bəzilərinin məzmununa və izahlı oxusuna diqqət yetirək:

Ey daşövü türabə deyən qiyməti gövhər,
İnsan bu hüsnü lütf ilə gövhər deyilmidir?!

Dərslikdə *türab* (torpaq), *hüsn* (gözəllik) və *lütf* (lətiflik) sözlərinin lüğəti verilmiş, amma *daşövü*dəki *vü* və *hüsnü*dəki *ü* bağlayıcılarına fikir verilməmişdir. Müəllim beytin təqdimində və məzmununun açılmasında onları da izah etməli və bildirməlidir ki, həmin söz ünsürləri və bağlayıcısıdır. Burada şair daş və torpağa gövhər qiyməti verənlərə üz tutaraq soruşur ki, bəyem insanın belə bir hüsnə və lətifliyə malik olması əsl gövhər deyilmi?! Maraqlı sualdır. Bu misraların arxasında insan gözəlliyinin hər şeydən uca tutulması ideyası vardır. Amma həmin ideya dərslikdəki kimi deyil, hürufilik təlimi yönümündə yozulmalıdır. Məlumdur ki, hürufilik təliminin əsas etiqad məbədi kamil insandır. O insan ki, onun üzündə ALLAH kəlməsi əks olunmuşdur. Bir yerdə ki həmin kəlmə həkk oluna, necə ola bilər ki, həmin yer gövhər kimi adlanmaya? Deməli, daş və torpağa gövhər qiyməti verənlər yanlış olurlar. Onlar insanın simasında əks olunanı görməli və səhvlərini düzəltməlidirlər.

Şairin irsindən verilən ikinci seçmədə də¹ (Qanı həqqi bilən bir gerçək ər kim, Ola doğru anın dilində göftar) misralara aid olmayan fikirlər söylənilmişdir. Bu misralardakı *qanı, kim, anın* (*göftar* sözü istisna olmaqla) sözlərinin izaha ehtiyacı vardır. Misraların sadə anlamı bu cürdür; *həqqi bilən bir gerçək ər yox ki, doğru onun dilində danışıla*. Həmin misraların məğzində yenə də təriqətin əsas müddəaları dayanır. Burada həqq dedikdə tanrı nəzərdə tutulur. Misralardan belə anlaşılmalıdır ki, *tanrının bilən gerçək ər gərək doğrunu dilinə gətirə*,

¹ Bax. Ə. Səfərlı, X. Yusıfov, Ədəbiyyat, IX sinif üçün dərslik, Bakı 2001, səh. 169

yəni insan allahdan qopan nurdur və onun üzündə tanrının adı qeyd olunmuşdur. Şair bildirir ki, məhz bu həqiqəti bilənlər azdır və onlar *doğrunu* söyləyə bilmirlər.

Nəsimi yaradıcılığında verilən digər seçmələrdə də bəzi təhriflər vardır. Müəllim onların məzmununu açanda mütləq təriqətin vacib müddəalarına söykənməli, mənə və fikir təhriflərindən qaçmalıdır.

Bivəfadır çün bu aləm, kimdən istərsən vəfa,
Bivəfa aləmdə sən yarı-vəfadar istəmə.
Gül bulunmaz bu dikənli dünyanın bağında, çün,
Əbsəm ol, bihudə gülsüz yerdə gülzar istəmə.

Verilmiş şer parçasında *çün* və *əbsəm* sözlərinin lüğəti vardır. İzahlı oxu prosesində *bihudə* (əbəs, nahaq yerə, faydasız), *dikənli* (tikanlı) sözlərinin də mənası açılmalıdır. Burada əks olunan fikir dərslikdə nəzərdə tutulan izahatdan qat-qat dərinidir. (*Aləm vəfasız olduğundan kimdən vəfa ummaq olar. vəfasız aləmdə vəfalı yar axtapırma. Tikanlı dünyanın bağında gül tapılmaz, ona görə də sakit ol və faydasız olaraq gülsüz yerdə gül axtarma*).

Dünyaya fəlsəfi və ya poetik məqamda müxtəlif cür yanaşmalar olmuşdur. Onun səciyyələnməsində bir sıra epitetlərdən, bənzətmələrdən istifadə edilmişdir; beş günlük dünya, nə dosta, nə düşməne fərq qoymayan, yaxşını pisdən ayırmayan, etibarsız, vəfasız, müvəqqəti və s. Nəsimi anlamında da dünya vəfasız və dikanlı kimi təqdim olunur. Dünyaya bu cür münasibət, təbii ki, lirik qəhrəmanın ovqatından irəli gəlir. Ətraf aləm lirik qəhrəmanı hansı səviyyədə dərk edir, bu qarşılıqlı münasibətlər fonunda qazanc və itkilərdə nə kimi fərqlər ortaya çıxır. Bu cür suallar üzərində düşünmək lirik qəhrəman obrazının dərk olunmasına imkan yaradır. Beytlərin məzmunundan aydın olduğu kimi ətraf aləmə şairin münasibəti müsbət deyil. Onun da səbəbi var. Burada şair könlünə müraciət edərək belə bir dünyada öz həmdəmini kənarında ax-

tarmamağı tövsiyə edir. Həmin mətləbi isə müxtəlif cür yozmaq olar: şair ideallarının ətraf aləm tərəfindən lazımı qaydada dərk olunmaması və keçirdiyi kimsəsizlik və tənhalıq hissləri. Bu cür düşüncəni təbii saymaq olar. Çünki öz amalı çevrəsində istənilən qüvvələri görə bilməmək və ya özünün niyə yaxşı anlanılmadığının fərqinə varmaq lirik qəhrəmanı narahat etməyə bilməzdi.

Dərslərdə əksini tapan növbəti şer parçasında da biz eyni düşüncənin bir qədər başqa ölçüdə təqdiminin şahidi oluruq. İzahlı oxu prosesinin gedişatında müəllim müvafiq paralellər aparmalı, şagirdlərə onların məzmununu müqayisəli şəkildə çatdırmalıdır.

Yoxdur vəfası dünyanın, aldanma anın alına,
Rəngindən oldu münfəil hər kim boyandı alına.
Arısı yalandır, saqın, dadlısına aldanma kim,
Acıdır anın şəkkəri; ağı qatılmış balına.
Fani cahanın sevgisi damu odudur yandırır,
Qaç ol qarıdan, ey könül, aldanma zülfü xalına.¹

Beytlərin izahı: *Dünyanın vəfası yoxdur, onun hiyləsinə inanma. Kim ki onun rənginə boyandı həmin rəngdən xəcalətli qaldı. Arısı yalandır, çəkin, dadlı olmasına aldanma, çünki onun şəkkəri acıdır; balına ağı qatılmışdır. Fani (müvəqqəti, puç) cahanın sevgisi cəhənnəm odu kimi yandırır. Ey könül, o qarıdan qaç, onun saçına və xalına (yaraşığına) aldanma (Müəllim Nəsiminin nə üçün belə söylədiyini isə öz şərhində əhatə etməlidir).*

Ol əli kəsgil, buraxgil xeyri yoxdur, şəri çox,
Tutgil imdi ol əli kim, xeyr ilə ehsan edər.
Zalım oldun, zülm əkərsən yenə kəndi tarlaya,
Zalımın zülmü şərindən tarlada üsyan bitər.

¹ Həmin dərslük, səh. 169

Şol ağaca bənzəmə kim, kəsib oda yaxalar,
Balta zəxmindən əmindir, onda kim, rümmən bitər.¹

Beytlərin izahı: *Xeyri olmayan şəri isə çox olan əli kəs, o əli tut ki, o xeyir işlər bəxş edər. Zalım oldun öz tarlana zülm əkəcəksən, zalımın da zülm və şər əkməsinə görə tarlasında üsyan bitəcəkdir. Yəni, nəyi əkəcəksə, onu da bitirəcəkdir. O ağaca bənzəmək lazım deyil ki, onu kəsib oda yaxırlar. Balta yara vuracağına əmindir, lap nar bitsə belə.*

Şairin hər iki şerində ictimai məzmun vardır. Birinci şerin əsas qayəsi dünya malına aldanmamaq və fani dünyaya bel bağlamamaqdır, ikincinin isə xeyirxah işlərə çağırış, şərə və zülmə nifrətdir. Hər iki parça düşüncəli və narahat şair obrazının yaranmasına imkan verir. Müəllim izahlı oxu prosesində belə bir obrazın şagird təsəvvüründə canlanmasına nail olmalıdır. Çünki seçilmiş şer parçaları məhz bu təsəvvürün yaradılmasına şərait yaradır.

Dərslərdəki növbəti şer parçaları məhəbbət, insani gözəllik mövzularındadır. Həmin parçalarda sevən aşiqin qəlb çırpıntıları, eşqi yolunda çəkdikləri iztirablar, saf və səmimi duyğuları tərənnüm olunur, insan gözəlliyi poetik vüsətlə zirvələrə qaldırılır.

Hilalə döndü qəmər qaşların hilalından,
Boyandı qanə qızılgül yanağın alından.

Beytin izahı: *Ay qaşlarının əyrisindən ayparaya çevrildi, yanağının rəngindən də qızıl gül qırmızı rəngə büründü.*

Beytdəki mənzərəyə diqqət yetirsək, göz önündə al yanaqlı, hilal qaşlı bir gözəl canlanacaq. Elə bir gözəl ki, ay onun qaşlarının əyrisini görən kimi o qədər valeh olacaq ki, axırda özü də ona bənzəmək üçün ayparaya çevriləcəkdir. Qızıl gül isə rəngini daha gözəl etmək üçün yanağınla bəhsə girəcək və

¹ Həmin dərslük, səh. 170

uduzduğunu görərək öz rəngini sənin yanaqlarının rənginə uyğunlaşdıracaq.

Nəsimi ədəbiyyat tariximizdə öz layiqli yerini tutmuşdur. Onun bədii irsi mənə və məzmununa görə tamamilə yeni bir hadisə, yeni bir ədəbi məktəb idi. Bütün bunların başlıca səbəbi isə şairin sözdən məharətlə istifadə etməsi, dilin zənginliklərinə dərinlən bələd olması və bir də istedadı idi. Şagirdlərimizə bir faktı yaxşı izah etmək lazımdır ki, yüzilliklərin sığından çıxaraq bugünüməzə qədər yaşamaq haqqı ancaq dahilərə – Nəsimi kimi sənətkarlara nəşib olur. Biz bu irsi göz bəbəyi kim qorumalı, ondan mənəvi qüvvət və qüdrət alma-lyıq.

Müəllim «Nəsimi yaradıcılığı» yarımbaşlığında əksini tapan digər parçaların da izahlı oxusunu aparmalı, sənətkarlıq baxımından təhlil olunan şerləri də yaddan çıxarmamalıdır. Cinaslara, mübaliğə və epitetlərə – təsvir və ifadə vasitələrinə şagirdlərin diqqətini cəlb etməlidir.

B) Məzmunu dair sual-cavab

Mətnin məzmununu necə mənimsənildiyini aşkar etmək baxımından sual-cavabdan istifadə etmək zəruridir. Fənn müəllimi Nəsimi yaradıcılığını şagirdlərdən soruşanda əvvəlcə frontal sorğu həyata keçirməli olur. Həmin sorğuda həm nəzəri məsələlər, həm də şer parçaları əhatə olunur. Biz hər iki məqamı əhatə edən təxmini suallar şəbəkəsini aşağıda təqdim edirik:

1. Nəsimi yaradıcılığını məzmununa görə neçə yerə bölmək olar?
2. Şairin dünyəvi şerlərində nədən bəhs olunur?
3. Şairin fəlsəfi şerlərinin ümumi məzmunu ilə bağlı nələri öyrəndiniz?
4. Şair əsərlərini hansı dillərdə yazmışdır?
5. Nəsiminin insana böyük qiymət verməsinə səbəb nə idi?

6. Şairin insanı hüsn və lütfünə görə gövhər adlandırması istəyi nə ilə bağlı idi?

7. Şair əhdi-peymanı bütöv, sözündə düz, doğru gözəllərin olmamasını göstərməklə nələri nəzərdə tuta bilirdi?

8. «Həqqi bilən ərin dilinə doğru söz gəlmir» fikrini necə şərh edə bilərsiniz?

9. Şair ələmi bivəfa adlandırmasını necə əsaslandırır?

10. «Yoxdur vəfası dünyanın, aldanma anın alına» başlığı ilə verilən qəzəlin məzmununu öz sözlərinizlə danışın.

11. «Etməgil» rədifli qəzəldən verilmiş beytlərin məzmununu öz sözlərinizlə nağıl edin.

12. Düşdü yenə dəli könül gözələrinin xəyalinə,

Kim nə bilir bu könlümün fikri nədir, xəyali nə?

Al ilə ala gözələrin aldadıb aldı könlümü,

Alını gör nə al edər, kimsə irişməz alinə – beytlərində ifadə olunan fikri sərbəst çevirməyə çalışın və s.

Müəllim keçmiş dərsin sorğusu zamanı verilmiş şer parçalarının sətri və sərbəst çevrilməsi üzrə müsabiqələr də təşkil edə bilər. Bu iş üsulu dərsin daha canlı olmasına şərait yaradır və fikri fəallığı təmin edir.

§4. «Sığmazam» qəzəlinin məzmununun mənimsənilməsi

«Sığmazam» qəzəlinin Nəsimi irsində rolu və mövqeyi ilə bağlı kifayət qədər müsbət fikirlər söylənilmişdir. Onu Nəsimi yaradıcılığına epigraf adlandıranlar da olmuşdur. Eyni zamanda, şerin şagirdlər tərəfindən çətin qavranılacağı fikrini etiraf edənlər də vardır. Biz hər iki fikrə müəyyən qədər haqq qazandırmaq istərdik.

Orta məktəbdə «Sığmazam» kimi bir qəzəli tədris etmək fənn müəllimindən gərgin iş tələb edir. Onun hər beytin məzmunu diqqətlə açılmalı, mənası izah olunmalıdır. Dərslikdə 7 beytin mənası şərh olunmuşdur, amma digərlərinin də izaha ehtiyacı vardır. Bu ehtiyacı nəzərə alan «Ədəbiyyat

müntəxəbatı» Ə. Səfərlinin tərtib etdiyi¹ vəsaitdəki şərhli eynilə buraya daxil etmişdir. Deməli, fənn müəllimi yeni mövzunun izahı zamanı həmin şərhlərdən yararlanmaqla işini keyli asanlaşdırma bilər.

Əsərin öyrənilməsi məzmun üzrə iş formalarından səmərəli istifadə etməkdən çox asılıdır. Buraya nələrin daxil edildiyi məlum məsələdir. Aşağıda «Sığmazam» qəzəlinin tədrisi prosesində həmin iş növlərindən bəzilərinin istifadə məqamlarına diqqətli cəlb edirik.

A) Əsər haqqında ümumi məlumatların verilməsi

Nəsimi xidmətlərindən söhbət açılarda öncə onun ana dili fəlsəfi poeziyanın banisi olmaq fikri yada düşür. Biz Nəsimidən əvvəl də fəlsəfi fikirlərin poeziyaya gətirilməsinin şahidi olmuşuq; Məhsəti, Xaqani, Nizami və Xətayi yaradıcılığında belə fikirlərlə tez-tez rastlaşırıq. Amma onlarda ifadə olunan mətləblərlə Nəsimi düşüncələrini bir sıraya yerləşdirmək düzgün olmazdı.

Nəsimi sələflərindən bəhrələnməklə poeziyadakı fəlsəfi mahiyyəti daha da dərinləşdirmiş, mürəkkəb istilahları, tərqiyyət görüşlərini obrazlı və sadə bir dil ilə müasirlərinə çatdırmağı bacarmışdır. Məhz ona görə də Nəsimi yaradıcılığı sağlığında ikən dillər əzbərinə çevrilmiş, bütün Şərq dünyasında özünə kifayət qədər tərəfdarlar toplamışdır. Məsələyə bu yönümdən yanaşsaq, «Sığmazam» qəzəlinin əhəmiyyətini xüsusilə qeyd etmək istərdik. Şərin proqrama salınmasında güdülməli başlıca məqsəd də budur. Deməli, müəllim fəlsəfi qəzəlin banisi kimi şərfli bir ada nəsim olmuş Nəsimi irsinin əsas məziyyətlərini şagirdlərinə çatdırmağa borcludur. Göstərilən qəzəlin tədrisi həmin vəzifənin həllinə lazımı şərait yaradır.

«Sığmazam» qəzəlinin tədrisinə əsər haqqında ümumi məlumatların verilməsindən başlanılmalıdır. Bunun üçün bir qə-

dər əvvəlcə qayıtmaq lazım gəlir. Şagirdlərə hürufiliklə bağlı aldıkları məlumatlar xatırladılır. Müəllim dərslərdəki məlumatı oxumaqla həmin təsəvvürü bir qədər də təzələmiş olur:

- Uşaqlar, bildiyiniz kimi, «hürufilik» kəlməsinin mayasında hərflər sözü dayanır. Bu fəlsəfi təlimdə hərflər mühüm yer tutduğundan ona hürufilik, yaxud hürufizm, həmin təlimin tərəfdarlarına isə hürufilər demişlər. Bunu təsadüfi saymaq olmaz. Belə ki, hürufiliyə görə «ərslə fərs kafı nun»dan – kundan yaranmışdır. Bu iki hərflər – kaf və nun birləşəndə «ol» nidasını əmələ gətirir. Rəvayətə görə, Allah məhz bu əmri verməklə kainatı yaratmışdır. Onlar belə hesab edirdilər ki, ərəb əlifbasının 28 hərfi və fars dilində işlənən 32 hərflə Allahın, dörd ünsürün, insanın və bütün mövcud olan hər şeyin eynidir və bir vəhdət halında birləşirlər. Onlar «ənəlhəq» söyləyərək haqqın – tanrının kamil insanda, onun simasında qərar tutduğunu bəyan edirdilər. Nəsimi bu mövzuda kifayət qədər qəzəllər yazmışdır. Onlardan biri də bu gün öyrənəcəyiniz «Sığmazam» qəzəlidir. Qəzəl əruz vəzninin *rəcəz* bəhrindədir. Bu bəhrə təmtəraqlı, qətiyyətli ahəngi ilə seçilir. Rəcəz hər bə-zorba gəlmək, döyüş zamanı meydan oxumaq mənasındadır. Şərin məzmunundan görüldüyü kimi, Nəsimi məhz bu cəhətinə görə həmin bəhrə müraciət etmişdir. İndi isə, şərin rədifinə diqqət yetirək. Sözlün mənasını xatırlayaq. Görək, sığmazam anlayışını şair necə açmağa çalışmışdır.

Müəllim təxminən belə bir yığcam məlumatdan sonra əsərin oxusuna başlaya bilər. Bunun üçün vəznin tələbləri nəzərə alınmalı, ifadəli və izahlı oxu həyata keçirilməlidir.

B) Mətnin oxunması

Klassik mətnlərin oxusunda iki iş növünü fərqləndirmək lazımdır: ifadəli və izahlı oxu. İfadəli oxunu həyata keçirmək üçün müəllim xüsusi hazırlığa malik olmalıdır. Bunun üçün vəznin tələblərinə, misradaxili bölümlərə əməl olunmalıdır. Təfilin quruluşu aşağıdakı kimidir:

¹ Bax: İmadəddin Nəsimi, Seçilmiş əsərləri, Bakı 1985, səh.131-132

Müftəilün məfAilün müftəilün məfAilün

Təfilələrə diqqət yetirilsə, orada «a»nın böyük hərflə yazıldığını görəcəyik. Bu o deməkdir ki, həmin sütuna düşən saitlər uzun tələffüz olunmalıdır. Deməli, misralarda 6-cı və 14-cü hecalar nisbətən uzundur. Müəllim həmin hecaları işarələdikdən sonra misradaxili fasilələri qeyd edib şerin ifadəli oxusuna keçməlidir. Oxu bitəndən sonra ilkin təəssüratı aşkara çıxarmaq üçün kiçik müsahibə aparılmalı və izahlı oxuya başlanmalıdır.

Məndə sığar iki cahan, mən bu cahanə sığmazam,
Gövhəri-laməkan mənəm, kövnu məkanə sığmazam.

İzahı: Məndə iki cahan sığar, mən isə bu cahana sığmazam, məkansız gövhər mənəm, yerə və göyə sığmazam.

Şərhi: Məndə fani və əbədi cahan (maddi və mənəvi dünya) sığsa da, mən bunlara sığmazam. Çünki bu cahanın fəvqündə dayanıram. Onların ikisi də məndədir, amma mən onlardan böyüyəm. Məlumdur ki, hər iki cahana sığmayan yalnız onun yaradıcısı ola bilər. Məkansız gövhər dedikdə, burada gövhər Allaha işarədir və onun məkanı olmaz. Nəsimi Allahın adını tutmadan rəmzlə ona eyham edərək məkansız gövhərin onun özü olduğunu və yerə, göyə sığmadığını bildirir. Çünki Allah da yerə göyə sığmır. O hər yerdədir.

Ərşlə fərşü kafū nun məndə bulundu cümlə çün,
Kəs sözünevü əbsəm ol, şərhu bəyanə sığmazam.

İzahı: Yerlə göy kaf və nun bunlar məndə bulundu, ona görə də söz söyləmə və dinmə, mən şərhlə oluna və bəyan edilə bilməzəm.

Şərhi: Yer və göyün qurulmasında kaf və nun hərflərinin yaratdığı kəlməyə işarə olunur. Rəvayətə görə, Allah «kon»

kəlməsi ilə kainatı yaratmışdır. Mənası «ol» deməkdir. Şair göstərir ki, belə bir qabiliyyət məndə bulunmuşdur. Ona görə də sözünü kəsməlisən, dinməlisən, mən nə bəyan oluna bilərəm, nə də şərh. Məlumdur ki, bəyan və şərh olunmayan yalnız Allahdır.

Kövnu məkandır ayətim, zati dürür bidayətim,
Sən bu nişanla bil məni, bil ki, nişanə sığmazam.

İzahı: Varlıq və yer əlamətimdir. Yararışım onu yaradan zətlə bağlıdır. Sən bu nişanla məni tanı və bil ki, bu nişana sığmazam.

Şərhi: Varlıq və yer əlamətimdir dedikdə yaradanın mövcudluğuna işarə edilir. Mənim peyda olmağım da onunla, yaradan zətlə bağlıdır. Mən ondan başlanğıcımı almışam. Burada Adəm və Həvva ilə bağlı əfsanəni xatırlamaq lazımdır. Və sən bu nişanla məni bil, bil ki, bu nişana sığmazam, yəni ondan da irəli olaraq yaradanın özüyəm.

Kimsə gümanı zənn ilə olmadı həqq ilə biliş,
Həqqi bilən bilir ki, mən zənnü gümanə sığmazam.

İzahı: Kimsə güman və zənn ilə həqqi tapa bilmədi, həqqi bilənlər bilir ki, mən gümana və zənnə sığmazam.

Şərhi: Güman və zənn ilə həqqi tapmaq mümkün deyil, çünki o bir yerdə deyil ki, onu güman və zənn ilə tapa biləsən. Və bu həqiqəti çox gözəl dərk edənlər yaxşı bilirlər ki, mən nə zənnə, nə də gümana sığmazam. Yəni ulu varlığam.

Surətə baxü mənini surət içində tanı kim,
Cism ilə can mənəm, vəli cism ilə canə sığmazam.

İzahı: Surətə bax və mənəni surət içində tanı ki, cism ilə can mənəm, amma cism ilə cana sığmazam.

Şərhi: Surətə – insanın simasına baxanda mənanı orada axtarmaq lazımdır. Yəni, burada insanın çöhrəsində allah kəlməsinin yazılmasına işarə olunur və mənanın bu surət içərisində tanınması bildirilir. Cism dedikdə reallıq – bədən, can dedikdə isə ruh – ideallıq nəzərdə tutulur. Bunların hər ikisi mənəm, amma nə cismə, nə də cana sığaram. Onların fəvqündə dayanıram. Onların fəvqündə dayanan isə ulu varlıqdır.

Həm sədəfəm, həm inciyəm, həşrü sirat əsənciyəm,
Bunca qumaşü rəxt ilə mən bu dükənə sığmazam.

İzahı: Həm sədəfəm, həm də inciyəm, qiyamət divanının və cənnətə gedən yolun başında dayanan qulluqçuyam. Bu qədər paltar və yatacaqla bu dükənə sığmazam.

Şərhi: Sədəf incinin qabığıdır, qiymətli daşdır. Şair göstərir ki, həm sədəf, həm də onun daxili incisi mən özüməm. Yəni, zahir də batin də mənəm. Zahir dedikdə reallıq, surət, daxil dedikdə isə inci, ideallıq, ruhi aləm nəzərdə tutulur. Yarıdanla onun yaratdığına eyham vurulur. Qiyamət günündə də divanın sahibi tanrının özüdür. Deməli, o anın özü də mənəm, onun buyruqçusu da. Bu qədər paltar və yatacaqla – zahir və daxillə mən dükənə – dünyaya sığmazam. Yəni də hər şeyin fəvqündə dayanmaq fikri irəli sürülür.

Gənci-nihan mənəm mən uş, eyni-əyan mənəm mən uş,
Gövhəri-kan mənəm mən uş, bəhrəvü kanə sığmazam.

İzahı: Gizli xəzinə – o mənəm, gözlə əyan olunan mənəm, gövhərin məkanı mənəm, məkana və dənizə sığmazam.

Şərhi: Gizli xəzinə, gözlə görünən, gövhərin məkanı mənəm. Dənizə və məkana sığmazam. Gizli xəzinə dedikdə daxilə, ideala, ulu varlığa, eyni əyan dedikdə zahirə, gözlə görünənə, cismə, gövhəri kan dedikdə isə tanrının mövcud olduğu məkana işarə edilərək hamısının onda cəmləşdiyi fikri söylə-

nilir və qeyd olunur ki, onlar mən olsam da, mən onların heç birinə sığmazam. Yəni, məkana və dənizə sığmazam. Yəni də o fikrə qayıdılır ki, mən hər şeyin fəvqündəyəm.

Gərçi mühiti-əzəməm, adım adəmdir, adəməm,
Dar ilə künfəkan mənəm, mən bu məkanə sığmazam.

İzahı: Mühiti-əzəm – ən böyük mühit olsam da, adım adəmdir, adəməm. Məkanla böyük aləm mənəm, mən bu məkanə sığmazam.

Şərhi: Ən böyük varlıq olduğum halda adım adəmdir. Məkanla böyük aləm mənədir, amma bu məkana sığmazam. Burada yəni də məkan dedikdə kiçik, künfəkan dedikdə isə iri miqyas nəzərdə tutulur. Göstərilir ki, onlar mənədir və mən bu məkana sığmazam. Məkana sığmayan isə tanrıdır.

Can ilə həm cahan mənəm, dəhrilə həm zaman mənəm,
Gör bu lətifeyi ki, mən dəhrü zəmanə sığmazam.

İzahı: Ruh ilə cahan mənəm, ələmlə zaman mənəm, qəribəliyi gör ki, nə aləmə, nə zamana sığmazam.

Şərhi: Can ilə cahanın məkanla zamanın mənə olması faktıdır və qərribə burasındadır ki, mən bu ölçülərə, çərçivələrə sığmazam.

Əncüm ilə fələk mənəm, vəhy ilə həm mələk mənəm,
Çək dilinivü əbsəm ol, mən bu lisanə sığmazam.

İzahı: Ulduzlarla fələk mənəm, vəhyi (Allahın mələk vəsiyəsi ilə göndərdiyi sifariş) bilən mələk mənəm. Dilini çək, lal ol, mən bu dilə sığmazam.

Şərhi: Ulduzlar və fələk mənəm, Allahın mələk vəsiyəsilə peyğəmbərlərə buyruğu vəhy vəsiyəsilə olmuş və bu vəhyi mələklər onlara çatdırmışdır. Burada deyilir ki, həm vəhy, həm də onu gətirən mələk mənəm ona görə də dilini tərptət-

mə, sus, çünki mən bu dilə sığmazam. Yənə də tanrıya işarə edilir.

Zərrə mənəm, günəş mənəm, çar ilə pəncü şeş mənəm,
Surəti gör bəyan ilə, çünki bəyanə sığmazam.

İzahı: Zərrə, günəş, 4, 5, 6 mənəm, anladılan ilə surəti gör, çünki bəyana sığmazam.

Şərhi: prof.Ə.Səfərliyə görə birinci misra bu cür şərh olunmalıdır: zərrə də, günəş də, 4 ünsür də (torpaq, su, hava, od), 5 duyğu da, 6 tərəf də mənəm. Zənnimizcə, burada məsələdə bir qədər başqa cürdür. Belə ki, 4 ünsürün göydən nazil edilmiş dörd müqəddəs kitabə – Tövrat, Zəbur, İncil və Qurana işarə olunduğu **ehtimalını** da qəbul etmək olar. Həmçinin *beş* dedikdə duyğu üzvləri deyil, İSLAMın beş təməl prinsipləri – **şəhadət kəlməsi, namaz, zəkat, həcc və oruc, altı** dedikdə isə *altı tərəf yox, Allahın dünyanı altı günə yaratması* yozumlarını qəbul etmək olar. İkinci misrada: surəti anlaşıldığı, görüldüyü şəkildə qəbul et və bil ki, mənə də tanrı kimi bəyan eləmək olmaz. Burada surəti bəyan ilə görmək dedikdə, surətdə tanrının adının əks olması fikri yada salınmalıdır.

Zat iləyəm sifət ilə, qədr iləyəm bərat ilə,
Gülşəkərəm nəbat ilə, bəstə dəhanə sığmazam.

İzahı: Sifətimlə zata bağliyam, bəratımla qədr gecəsi iləyəm, nəbatla birlikdə gülşəkərəm, qapalı ağıza sığmaram.

Şərhi: Sifətimlə zata bağliyam, çünki kamil insanın üzündə zatın mübarək əlamətləri vardır. Qədr ilə bərat – günahlardan təmizlənmə ilə Quranın göydən yerə enməsi gecələrinə işarələrdir. Günahlardan təmizlənmə, əslində insanın kamilləşmə anıdır. Bu da eyni ilə qədr gecəsi ilə müqayisə edilir və hər ikisinin məndə cəmləşdirildiyi söylənilir. Gülşəkər həm də nəbat ilə olanda daha yaxşı təsir bağlişlayır, dadlanır. Və bütün

buñlarla birlikdə qapalı ağıza sığa bilmərəm. Yəni, məkanisizəm.

Nar mənəm, şəcər mənəm, ərsə çıxan həcər mənəm,
Gör bu odun zəbanəsin, mən bu zəbanə sığmazam.

İzahı: Od mənəm, ağac mənəm, göyə çıxan daş mənəm, bu odun alovunun dilini gör ki, mən ona sığmazam.

Şərhi: Turi-Sina dağında Musa peyğəmbərə uzaqdan görünən od mənəm. Məryəmin övlad dünyaya gətirərkən altında durduğu ağac mənəm. Göyə çıxan daş mənəm (Daş müxtəlif mənələrdə ola bilər. Məncə, burada qiymətli daş kimi başa düşülməli və tanrıya işarə olunduğu qəbul edilməlidir. Amma prof.Ə.Səfərlidə və dos. B.Muradovda *ərsə çıxan həcər ərsədən enən daş* kimi şərh olunur və bildirilir ki, Kəbədəki daşa işarə edilir. Bizcə, burada təhrifə yol verilir.). Bu odun alovunun şöləsini gör, mən bu alov dilinə sığmazam. Yəni, bütün bu hadisələri görmüşəm və onlara sığmazam.

Şəms mənəm, qəmər mənəm, şəhd mənəm, şəkər mənəm,
Ruhi-rəvan bağlişlaram, ruhi-rəvanə sığmazam.

İzahı: Günəş mənəm, ay mənəm, bal mənəm, şəkər mənəm, həyat və can bağlişlaram, amma ona sığmazam.

Şərhi: Gün və ay, bal və şəkər mənəm, rəvan ruh bağlişlayıram, amma ona sığmazam.

Gərçi bu gün Nəsimiyəm, haşimiyəm, qureysiyəm,
Bundan uludur ayətim, ayətü şənə sığmazam.

İzahı: Hərçənd ki bu gün Nəsimiyəm, haşimi və qureysiyəm, başlanğıcım bundan da qədimdir, başlanğıcıma və şöhrətimə sığmazam.

Şərhi: Bu gün Nəsimiyəm, dünən qureysi və haşimi olmuşam. Başlanğıcım bundan da uludur və mən bu başlanğıcıma

da, şöhrətimə də sığmazam. Burada haşimi deyiləndə Məhəmməd peyğəmbərin ata tərəfdən mənsub olduğu nəsil¹, qüreyşi deyiləndə isə qüreyşi qəbiləsinə mənsub olan adam, Məhəmməd peyğəmbərə verilmiş ləqəb² nəzərdə tutulur.

Mətn üzrə iş başa çatdıqdan sonra şagirdlər tərəfindən oxu və izahlı oxu həyata keçirilməlidir. Yaxşı olar ki, hər şagird bir beytin məzmununa dair izahat işi aparsın. Dərsin sonunda məzmununa dair sual-cavab da aparıla bilər. Şagirdlərin mətni necə başa düşmələrini aşkara çıxarmaq üçün müəllim müsahibənin imkanlarından səmərəli istifadə edə bilər.

C) Məzmununa dair sual-cavab

Klassik mətnlərin məzmununun daha mükəmməl mənimsədilməsi işində sual-cavab iş formasından da yararlanmaq lazımdır. Müəllim izahlı oxunu başa çatdırdıqdan sonra beytlərin hər birində ifadə olunan mətləb şagirdlərdən bir-bir sorulmalı, ayrı-ayrı sözlərin ifadə etdiyi məzmunu diqqət cəlb olunmalıdır. Bunun üçün aşağıdakı suallar sistemini təqdim edirik. Fənn müəllim onlara tənqidi şəkildə yanaşmalı, dərs prosesində büna bənzər suallar üzərində şagirdlərini çalışdırmalıdır.

1. Birinci beytdə nədən söhbət açılır?
 2. İkinci beytin məzmunu öz sözlərinizlə ifadə edin.
 3. Həqiq dedikdə Nəsimi nəyi nəzərdə tutur?
 4. Surət və mənə, cism və can dedikdə nə başa düşürsünüz?
 5. Gənci-nihan, sədəf və inci dedikdə nələr nəzərdə tutulur?
 6. Gövhərü-kan dedikdə nə nəzərdə tutulur?
 7. Hər bir beytdə son qənaət necə olur?
 8. Sonuncu beytdə hansı fikir ifadə olunur? və s.
- Suallara verilən cavablarda şagirdlərin müstəqilliyi ön plana çəkilməlidir. Elə etmək lazımdır ki, cavablar bir-birini tə-

¹ Ərəb və fars sözləri lüğəti, Bakı 1985, səh.712

² Həmin mənbə, səh. 130

krarlamasın, yığcamlığı ilə seçilsin. Müsahibənin yekunu kimi evə kiçik inşa da tapşırmaq olar. Şagirdlərə təklif etmək olar ki, əsərdən aldıkları təəssüratı bir səhifəlik yazıda əks etdirsinlər.

Fənn müəllimlərinə ümumi istiqamət baxımından Bilal Muradovun «M. Füzuli və İ. Nəsiminin tədrisi» (Bakı 2001) metodik vəsaitini də tövsiyə edirik. Həmin vəsaitdə Nəsimi irsinin tədris ilə bağlı dəyərli iş nümunələri verilmişdir. Fənn müəllim hər iki nümunə ilə yaxından tanış olsa, bir o qədər canlı və maraqlı dərs sistemi qura bilər.

§5. «Dilbərə, mən səndən ayrı...» qəzəlinin məzmununun mənimsədilməsi

Nəsimi ədəbiyyat tariximizə təkcə fəlsəfi qəzəlləri ilə deyil, eyni zamanda, gözəl lirik şerləri ilə də məşhur olmuşdur. Nəsiminin lirik şerləri ilə yaxından tanışlıq onu həm də bir məhəbbət nəğməkarı kimi səciyyələndirməyə imkan verir. Nəsimi hər iki mövzuda qəlmə aldığı məsələlərə kifayət qədər zəngin poetik don geyindirə bilər. Şairin bu yönündə olan qəzəllərində dərin və səmimi sevgi hissləri də var, həsrətli anların tərənnümü də. Bu qəzəllərdə lirik qəhrəmanın keçirdiyi hisslərin səmimiyyəti də, saflığı da oxuyanı heyran edir. Elə təsəvvür yaranır ki, o düşüncələr ən yaxın bir həmdəmə nəsihbər və sən onu dinlədikcə zövq almaqdan usanmırsan. Oxucuya qərribə gələ bilər ki, iztirabdan da zövq almaq olarmı? Nəsimi qəzəlləri ilə tanış olandan sonra bu suala müsbət cavab verməmək olmur.

Nəsiminin lirik qəhrəmanı yaşanmış hissləri ifadə etdiyinə görə möhtəşəmdir. Bu hisslərə sünilik və saxtakarlıq, bu sevgiyə üzüdünlük yaddır. Aşiq öz eşqində vəfaldır, sevgilisindən kənarında onun üçün hər şey mənasız və puçdur.

Nəsiminin lirik qəhrəmanının keçirdiyi hisslər əlvandır və onları bir neçə kəlmə ilə ifadə etmək olduqca çətinidir. Məsə-

ləyə bu yönümdən yanaşsaq, Nəsimi lirikasının bu günümüz üçün necə böyük bir əhəmiyyət daşıdığına şahidi olarıq.

Şairin məhəbbət ruhlı şeirlərinin sayı kifayət qədər çoxdur. Orta məktəb proqramında onlardan birinin – «Dilbəra, mən səndən ayrı...» qəzəlinin öyrədilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Şagirdlərə müsbət əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlər aşılamaq baxımından göstərilən qəzəlin imkanları genişdir. Tədrisdə qarşıda duran başlıca vəzifə qəzəlin məzmununu şagirdlərə düzgün çatdırmaq və onun lazımı qaydada təhlilini aparmaqdır. Biz burada ancaq birinci məsələ üzərində dayanmaq istərdik.

Qəzəlin məzmununun öyrədilməsi işinə əsər haqqında ümumi məlumatın verilməsi ilə işə başlamaq olar. Bunun üçün müəllim təxminən aşağıdakı məzmununda giriş sözü söyləyə bilər:

- Uşaqlar, Siz bilirsiniz ki, ədəbiyyatımızda, eləcə də dünya ədəbiyyatında elə mövzular vardır ki, bir çox sənətkarların yaradıcılığında qızıl xətlərlə keçir. Bunlardan ən geniş yayılanı məhəbbət mövzudur. Ədəbiyyatımızın keçdiyi tarixi yola kifayət qədər bələd olmuşunuz. Bilirsiniz ki, Məhsəti, Xaqani, Nizami və başqa sənətkarlarımızın bir çoxu məhəbbət mövzusunda gözəl əsərlər yaratmışlar. Onlar insanın sevib-sevilmək arzusunun, həsrət və vüsalını böyük bir sevgi ilə qələmə almışlar. O sənətkarların əsərləri ilə əvvəlki dərslərinizdə tanış olmuşunuz. Bu gün də biz həmin tanışlığımızı davam etdirəcəyik. Nəsiminin yaradıcılığı keçiləndə şairin məhəbbət məzmunlu bir neçə seçmələrinə nəzər salmışdınız. Bu gün öyrənəcəyimiz qəzəl həmin təəssüratınızı daha da zənginləşdirməyə imkan verəcəkdir. Gəlin, birlikdə həmin qəzəli dinləyək.

Giriş sözündən sonra qəzəlin ifadəli oxusu həyata keçirilməlidir. Bunun üçün fənn müəllimi əruz vəzninin tələblərini gözləməlidir. Məlum olduğu kimi, qəzəl əruz vəzninin *rəməl* bəhrində yazılmışdır. Bəhrin təfilələri aşağıdakı kimidir:

F*ail*A*it*ün f*ail*A*it*ün f*ail*A*it*ün f*ail*ün

Deməli, misralarda böyük hərfliyin altına düşəcək saitlər vəznin tələbinə uyğun olaraq uzun tələffüz olunmalıdır. Misraların sonunda və misra daxilində fasilələr gözlənilməlidir. Oxunu bu cür əyaniləşdirmək olar:

Dilbəra, mən / səndən ayrı / ömrü canı / neylərəm, //
Tacü təxtü / mülkü malü / xanımanı / neylərəm. //

Şərin ifadəli oxusu bitdikdən sonra ilkin təəssüratı aşkara çıxaran müsahibə aparılır, mətndəki çətin anlaşılan sözlər müəyyənləşdirilir və izahı verilir. Nəhayət, şerin izahlı oxusuna başlanılır. Qeyd edək ki, mətndə çətin anlaşılan sözlər əzliq təşkil edir (*vəsli-camal, bimar, murad, aydır*). Müəllim onların mənasını izah edir (*camala qovuşmaq, xəstə, arzu, dedi*).

Müəllim izahlı oxuya başlamazdan əvvəl bir qeydi şagirdlərin nəzərinə çatdırmalıdır. Bildirməlidir ki, müntəxəbatdakı mətnin birinci misrası ilə dərslərdəki birinci misrada nüsxə fərqi getmişdir (Halbuki bu cür fərqli mətni orta məktəbə gətirmək doğru deyildir – F.Y.).

Dilbəra, mən səndən ayrı ömrü canı neylərəm?
Tacü təxtü mülkü malü xanımanı neylərəm?

İzahı: Ey dilbər, mən səndən ayrı ömrü və canı neylərəm?
Tac və təxtü mülk və malü neylərəm?

İstərəm vəsli-camalı ta qılam dərdə dəva,
Mən sənə bimarınam, özgə dəvanı neylərəm?

İzahı: Camalına qovuşmaq istərəm ki, dərdimə dərman qılam, mən yalnız sənə xəstəyəm özgə dərmana ehtiyacım yoxdur.

Ey müsəlmanlar, bilin kim, yar ilən xoşdur cahan,
Çünkü yardan ayrı düşdüm, bu cahanı neylərəm?

İzahı: Ey müsəlmanlar, bu cahan yar ilə xoşdur, əgər yardan ayrı düşürəmsə, cahan nəyimə lazımdır?

Çox dualar qılmışam mən xaliqin dərğahına,
Çün muradım hasil olmaz, mən duanı neylərəm?

İzahı: Arzuma qovuşmaq üçün yaranın qapısına çox dualar qılmışam, həmin dualar arzuma qovuşdurmayacaqsa, onda dua etmək daha nəyimə gərəkdir?

Dilbər aydır, ey Nəsimi, sabir ol, qılma fəğan,
Mən bu gün səbr eyləsəm, danla fəğanı neylərəm.

İzahı: Dilbər dedi ki, ey Nəsimi, səbirli ol, nalə etmə, mən bu gün səbr etsəm, sabah naləni neylərəm?

Şerin izahlı oxusu başa çatdıqdan sonra mətn üzrə işi davam etdirmək lazım gəlir. Şagirdlərə təklif olunur ki, qəzəli məzmununa görə hissələrə bölsünlər. Bunun üçün kiçik müsahibə də aparmaq olar:

M. – Qəzəli məzmununun görə neçə yerə bölmək olar?

Ş. – Onu üç hissəyə bölə bilərik.

M. – Kim fikrini əsaslandırır?

Ş. – Birinci hissədə lirik qəhrəman öz sevgilisinə müraciət edir, onu necə sevdiyini bildirməyə çalışır. Bu məzmun birinci və ikinci beytlərdə əks olunub. Üçüncü və dördüncü beytlərdə yardan ayrı düşmək iztirabının çox ağır olduğu bildirilir. Sonuncu beytdə iki məqam vardır: birincisi, dilbər lirik qəhrəmanın iztirablarını duymuş və ona səbirli olmağı bildirmişdir. İkincisi isə sevgilinin səbr edə, sabahı gözləyə bilməməsidir.

Müsahibə bitdikdən sonra şerin sinifdə izahlı oxusunu da aparmaq olar.

§6. «Mövsimi-novruzü neysan...» qəzəlinin məzmununun öyrədilməsi¹

Nəsimi mövzusu yeni tədris ilində məhəbbət məzmunlu daha bir lirik əsərlə zənginləşir. Biz proqrama münasibət bildirində bu barədə məlumat vermişdik. Materialın təzəliyini nəzərə alaraq onun da məzmunu üzərində iş nümunələrini təqdim etmək istəyirik. Əsərin məzmunu öyrətməyin əsas strateji xətti bəlli olduğundan işin təşkili yollarına nəzər salaq.

Qeyd edildiyi kimi, Nəsimi həm də məhəbbət nəğməkarı idi. Orta məktəb proqramında onun bu cür də təqdim olunmasına xüsusi bir önəm verilməlidir. Yeni proqramın qəzələ başqa cür yanaşması ilə bağlı bir qədər əvvəldə söhbət açmışdıq. Qısaca xatırladaq ki, bu qəzəldə ifadə olunan əsas fikir mübahisəsiz olaraq məhəbbətin ifadəsidir. Ona görə də fənn müəllimi əsəri tədris edərkən bu ideyanı əldə rəhbər tutmalıdır ki, illər təzələndə insanların arzuları da dəyişir. Biz hər təzə il gələndə onun ömrümüzə uğur gətirməsini, nəzərdə tutduğumuz bütün istəklərimizi həyata keçirməsinə şərit yaratmasını arzu edirik. Həmin qəzəldə də şair bahar fəslinin gətirdiyi sevinc və nikbinlik ruhun təsdiq etməklə məhz bu diləyini – öz sevgisinə qovuşmaq arzusunu ifadə etmişdir.

Cari ildə Y111 sinfin ədəbiyyat proqramında Nəsimi mövzusunun tədrisinə üç saat vaxt ayrılması nəzərdə tutulmuşdur. Dərsləyin də hələlik hazır olmadığını nəzərə alaraq bu vaxtın necə planlaşdırılması barədə danışmaq bir qədər çətinidir. Ona görə ki, dərsləkdə Nəsiminin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı məlumatın həcmindən nə qədər olması, xüsusən də yaradıcılıq materialının tutumu barədə bəri başdan dəqiq fikir söyləmək olmur. Əgər Nəsiminin həyat və yaradıcılığına dair material bir qədər geniş olarsa, onda qəzəlin tədrisinə bir saat vaxt ayırmaq lazım gələcəkdir və həmin saat ərzində onun oxusu, məzmunu üzərində iş və təhlili aparılmalıdır.

¹ Mövzunun tədrisi cari il üçün nəzərdə tutulmuşdur – F.Y.

Bildirək ki, qəzəlin mətni uşaqlar üçün bir o qədər də çətinlik törətmir. Onun dilində çətin söz və ifadələr azdır və asanlıqla yadda saxlanıla bilər. Ona görə də tədrisə bir saat ayırmaq olar. Proqram tərtibçilərinin niyyətindən belə anlaşılır ki, qəzələ iki saat vaxt ayrılması nəzərdə tutulur. Yəni, YIII sinif üzrə proqram materiallarının əksər sitemi bu cür qurulmuşdur. Hər halda müəllim bəri başdan verilən saatlarla necə davranmağı özü üçün dəqiq müəyyən etməlidir. Dərslərdəki material az olarsa, onda Nəsiminin həyat və yaradıcılığına dair məlumatın verilməsinə bir saat, qəzəlin tədrisinə isə iki saat vaxt ayrılmalı, saatın biri oxu və məzmun üzrə iş, digəri isə təhlilə həsr olunmalıdır.

Əsərin tədrisinə onun haqqında *ümumi məlumatdan* başlamaq lazımdır. Sonra *mövzusu* barədə söhbət açılmalı, *ifadəli və izahlı oxu*, *lüğət üzrə iş* və *şagirdlərin izahlı və ifadəli oxusu*, *məzmunun söylənməsi işi* aparılmalıdır.

Əsər haqqında *ümumi məlumatın* verilməsi zamanı şagirdlərin keçmiş biliklərini aşkara çıxaran *müəssisə* aparılmalıdır. Bunun üçün iki məqama diqqət yetirilə bilər:

A) Əvvəlki dərslərdə Nəsimi yaradıcılığı ilə bağlı alınan təəssürlərə istinad edilməsi,

B) Şagirdlərin həyatı müşahidələrindən çıxış edilməsi.

Birinci variantda şagirdlərin keçmiş dərslərdə aldıkları biliklər yada salınır və yeni mövzu ilə birbaşa əlaqə yaradılır. Hələlik dərslərdə əlimizdə olmadığından biz bu əlaqənin imkanlarını dəqiq qeyd edə bilməyəcəyik. Bir şey aydındır ki, yaradıcılıq materialında Nəsiminin həm fəlsəfi, həm də məhəbbət lirikasına dair məlumatların verilməsi şəksizdir. Deməli, yaradıcılıq materialından istifadə etməklə əsərin mövzusu, məzmunu barədə ilkin məlumat verilə bilər. Burada Nəsiminin məhəbbət lirikasına dair şagirdlərin bilikləri xatırladılar və qeyd edilə bilər ki, həmin tanışlığımızı davam etdiririk. Və yaxud da bu barədə bir qədər ətraflı şəkildə giriş sözü söylənilə bilər. Həmin giriş sözündə təxminən aşağıdakı məlumatlar öz əksini tapa bilər:

-Uşaqlar, Siz əvvəlki dərslərdə Azərbaycanın görkəmli şairlərindən olan Nəsiminin həyat və yaradıcılığı ilə tanış oldunuz. Öyrəndiniz ki, Nəsimi sözün əsl mənasında bir həyat məktəbidir. O, Şərq dünyasını qarış-qarış görmüş, özünün düşüncələrini, fəlsəfi baxışlarını şerhlərinə köçürərək yaymaqla məşğul olmuşdur. Şərq dünyasında onu məşhur edən cəhətlərdən biri də bu şerhlərin şirin və axıcı dilə malik olması idi. Məhz buna görə də şairin bədii irsinə hələ sağ ikən xüsusi diqqət yetirilmiş, dinlənilmiş, əzbərlənmiş, geniş bir məkanda yayılmağa başlamışdı. Nəsimi yaradıcılıq təkə elə-belə quru fəlsəfi şerhlər kütləsindən ibarət deyildi. Onu dillər dastanına çevirən cəhətlərdən biri də insana sevgi və insan sevgisi idi. Siz öyrəndiniz ki, hürufilərin yaradıcılığında insan sevgisinin özeyində tanrıya bənzərlik dayanır. Bu insanlar kamilləşmə yolu ilə tanrıya qovuşan insanlardır. Onların fikrinə, bir halda ki, insan tanrıdan qoparılmırsa və onun simasında allah kəlməsi həkk olunmuşdur (hürufilikdə insanın üzündə bu kəlmənin yazılmasını belə yozurdular – burun düz xəttə bənzədiyindən ərəb əlifbasındakı «əlif», burun öyrisi «lam», ağız isə «he»ni xatırladır), deməli, o, sevilməyə ehtirama, səcdəyə layiq olmalıdır.

Nəsimi də onlardan biri idi, insana sevgini uca bir məqama çatdırır və «ənəlhəq» söyləyirdi. Yeni «həqq məndədir», insandır deyirdi.

Qeyd etdiyimiz kimi, şair təkə böyük, möhtəşəm insana sevgini deyil, həm də bu insanın mənəvi uralığının, hisslər əlvanlığının göstəricisi olan saf və təmiz məhəbbətinin də tərənnümünü verirdi. Uşaqlar, bu saf məhəbbətin məzmununda paklıq, ülvilik vardır. Nəsiminin sevgisi, həsrəti və vüsali kifayət qədər ibrətlidir. Bu məhəbbətin arxasında mənəviyyəyə uca olan, eşqi yolunda hər bir əzaba dözə biləcək mərdə və məğrur bir aşıq obrazı dayanır. Bu aşıqın hissələri gur şələləyə bənzəyir, səsi, nəfəsi insana kifayət qədər doğmalığa və məhəbbət təsiri bağışlayır. Bu sevginin həm də qaynar həyat çeşməsinə bənzətmək olar. Onun şəffaflığı göz qamaşdırır,

soyuqluğu insanın hərərətli qəlbinə bir sərnlük gətirir. Bizim bu gün öyrənəcəyimiz qəzəldə məsələ nə cür qoyulmuşdur? Burada nədən söhbət açılacaqdır? Gəlin, birlikdə şerin ifadəli oxusunu dinləyək, sonra isə söhbətimizə davam edərək.

Təxminən bu məzmunlu giriş sözündən sonra əsərin ifadəli və izahlı oxusunu həyata keçirmək, sonra oxudan alınan təəssüratə aşkar çıxaran müsahibəni təşkil etmək olar.

Bayaq qeyd etdiyimiz kimi, əsər haqqında ümumi məlumatın verilməsinə şagirdlərin təəssüratlarına müraciət etməklə də başlamaq mümkündür. Bunun üçün onlardan «Nəsimi» bədii filminə baxmaları barədə sorğu keçirmək olar. Soruşula bilər ki, həmin film xoşlarına gəlibmi, diqqəti daha çox cəlb edən hansı epizodlar olub, nə üçün bu yeri digərlərindən daha çox xoşlayırsınız, Nəsiminin kino obrazına necə münasibət bəsləyirsiniz, kino qurtardıqdan sonra sizə hansı hisslər hakim kəşildi, həmin filmdən sizdə nə kimi qənatlər yarandı və s. Təbii ki, müsahibə zamanı filmə Nəsiminin dediyi və Nəsimidən deyilən qəzəllərin ifadə tərzinə, məzmununa dair məlumatlar da soruşulmalıdır. Yeri gələndə isə gözəl aktyorumuz Azərbaycanın xalq artisti Rasim Balayevin ifasında filmə səsləndirilən şerlərin lent yazısının dinlənilməsi və müzakirəsini aparmaq da olar. Və bu iş digərlərindən daha vacibdir. Xüsusən,

Üzünü məndən nihan etmək dilərsən, etməgil,
Gözlərim yaşın rəvan etməkdilərsən, etməgil.

- mətləli qəzəlinin lent yazısının dinlənilməsi təşkil olunmalıdır. Burada aşıq duyğularının necə verilməsinə, onların ifadə tərzinə, lirik obrazla bağlı yaranan təəssüratın aşkara çıxarılmasına diqqət yetirmək lazımdır. Sonra isə bahar fəslinin insan qəlbində oyatdığı hisslərə dair şagirdləri söhbətə cəkmək olar. Onların bahar bayramının gəlişini necə qarşılamalarına dair məlumatları dinlənilə bilər. Bu münasibətlə nə arzulanıqları ilə də maraqlanmaq mümkündür. Təbii ki, ki illərin

qovuşuğu, yeni ilin başlanması insanların arzularının da təzələnməsinə səbəb olur. Ona görə də şagirdlərin də illərdən nə arzulanıqlarını soruşmaq olar. Müxtəlif cavablar alındıqdan sonra şerə keçid alına bilər və şagirdlərə elan edilə bilər ki, gəlin görək bizim görkəmli şairimizin lirik qəhrəmanı bu ilin - təqvimin dəyişməsindən nə dilək edir.

Bu cür istiqamətləndirici söhbətdən sonra şerin ifadəli oxusuna başlanılır.

Qeyd edək ki, giriş sözü nümunələrinin sayını bir qədər də artırmaq olar. Yeni ilin qarşılanması ilə bağlı adət-ənənələrimizə üz tutmaq, bayramlar ərəfəsində və bayram günlərində insanların əhval-ruhiyyəsi sənəd söz açmaq, ilin axır çərşənbələrində «qapı pusu»suna getmək, son gecələrində onu oyaq vəziyyətdə yola salmaq və yeni ili də oyaq qarşımaq və s. məsələlər şagirdlərin iştirakı ilə müzakirə edildikdən sonra şerin oxusuna keçilə bilər.

Göründüyü kimi, qəzəlin tədrisi ilə bağlı fərqli iş növlərinə müraciət etmək mümkündür. Onlardan hansıların daha zəruri olması fənn müəlliminin istəyindən asılıdır. Biz müəllimləri yaradıcı işə sövq etmək üçün giriş sözünə dair hələlik üç variant təklif etdik. Unutmayaq ki, bu cür variantları istənilən qədər çoxaltmaq olar.

Şerin məzmununun mənimsədilməsi işində ifadəli oxuya xüsusi yer ayrılmalıdır. Bu barədə biz əvvəlki paraqraflarda məlumat vermişik. Ona görə də birbaşa mətləbə keçmək istəyirik. İlk təəssüratın qüvvətli olması üçün ifadəli oxunun imkanlarından səmərəli istifadə olunmalıdır. Hazırkı qəzəl əruz vəzninin rəməl bəhrində yazılmışdır. Onun misradaxili bölümü *fəilAtün fəilAtün fəilAtün fəilün* təfiləsinə uyğun gəlir. Şerin oxusu zamanı uyğun ahəngi gözləmək üçün böyük «A» hərfinin sütununa diqqət yitirmək lazımdır. Həmin sütunda olan səslər nisbətən uzun tələffüz olunmalıdır. Bunu aşağıdakı kimi əyaniləşdirə bilərik:

FəilAtün fəilAtün fəilAtün fəilün

Mövsimi-nov / ruzü neysan / aşkar ol / du yenə, //
Şəhrimiz şey / xi bu gün xoş / badəxar ol / du yenə. //

Qəzəlin digər beytlərində də eyni qaydalar gözlənilməli və misradaxili fasilələrə riayət olunmalıdır (Mətnəki bir xətt qısa, iki xətt isə uzun fasiləni göstərir).

İfadəli oxu bitdikdən sonra ilkin təəssürati aşkara çıxaran müsahibə aparılmalıdır. Bu zaman şerdə nədən danışıldığına, lirik qəhrəmanın nə istədiyinə şagirdlərin diqqəti cəlb olunmalıdır. Sonra isə mətnəki çətin sözlər izah olunmalıdır. Bu-
raya aşağıdakı sözlər daxil oluna bilər:

*Neysan – yazda yağan yağış, rum təqvimində aprel
ayına uyğun gələn ay*

Badəxar – içki içən, çaxır içən

Niqab – örtük

Bülübülü-şeyda – aşiq bülbül

Xətibi-laləzar – laləzarlığın vaizi, xütbə oxuyanı

Uşatmaq – əl çəkmək, sındırmaq

Raz – sirr

Yengi – yeni

Dürlü – cürbəcür

Nəqşi-nigar – şəkil kimi gözəl

Uş – artıq

Sunar – verər

Sözlerin izahı başa çatdıqdan sonra beytlərin izahlı oxusunu hayata keçirmək olar. Bu işi başqa cür də qurmaq mümkündür. Belə ki, qəzəlin beyt-beyt izahlı oxusu aparılıb yanındaca sözlərin mənası izah edilə bilər. Biz hər iki halı qənaətbəxş hesab edirik.

Beytlərin izahlı oxusunu təxminən aşağıdakı şəkildə şagirdlərə çatdırmaq lazımdır:

Mövsimi-novruzü neysan aşkar oldu yenə,
Şəhrimiz şeyxi bu gün xoş badəxər oldu yenə.

İzahı: Novruz mövsümü və yağışların yağması (aprel ayı) gəldi, şəhərimizin şeyxi bu gün xoş içkiyə gəldi.

Şərhi: Bahar bayramı, yağışlar ələmi yenidən gəldi. Şəhərimizin şeyxi də bu gün içkiyə gəldi. Burada xoş sözü həmin prosesi bir qədər də şən əhval gətirir.

Qönçədən gül baş çıxardı, saldı üzündən niqab,
Bülbülü-şeyda xətibə-laləzar oldu yenə.

İzahı: Gül qönçədən başını çıxardı, üzündən pərdəni saldı, aşiq bülbül gülzarın xətibinə çevrildi.

Şərhi: Gül üzündən örtüyü götürərək qönçədən başını çıxardı və bülbül də güllüyün xətibinə – nəğməkarına çevrildi.

Əsgü dünya yeni xələt gedi bu mövsümdə uş,
Çöhrəmiz dürlü bu gün nəqşi-nigar oldu yenə

İzahı: Köhnə dünya bu mövsümdə artıq yeni xələt geyindi, sifətimiz al-əlvan bir gözəl surətə çevrildi.

Şərhi: Köhnə dünya yeni xələtini geyinməyə başladı və libasını dəyişdi, simamız da bu gün kifayət qədər gözəlləşdi. Bu gün elə gündür ki, o, simamızı da dəyişirdi.

Nərgisi gör cam əlində mey sunar ariflərə,
Cümləsin məst eylədi, kəndi xumar oldu yenə.

İzahı: Nərgizi gör ki, ariflərə mey verir, hamısını məst eylədi, özü də xumarlandı.

Şərhi: Nərgizə fikir ver ki, ariflərə mey – şərab paylayır, onların hamısını məst eyləyib özünü də xumarlandırdı. Yəni, bu ab-hava onu da tutdu və o da ariflərin xumarlanma cərgəsinə qoşuldu.

Saqiya, camı gətir kim, mən uşatdım tövbəmi,
Əski təqvimim mənim bəti-bar oldu yenə.

İzahı: Ey saqi, cam (qab) gətir ki, mən də tövbəmi sındırdım, Köhnə təqvimim yenə də etibarsız oldu.

Şərhi: Ey saqi, badəni gətir mən də içim, daha tövbəni qoruyacaq halım yoxdur. Ətraf aləmin dəyişikliyi istər-istəməz məni bu işə vadar etdi. Artıq bir ilim də arxada qaldı.

Sən Nəsimi razını, ey dan yeli, yarə yetir:
Sənsizin halım pərişan, biqərar oldu yenə.

İzahı: Sən Nəsiminin sirrini, ey dan yeli, yarına çatdır, sənş olduğundan halımın pərişan, qərsiz olduğunu bildir.

Şərhi: Ey dan yenli, Nəsiminin sirrini onun seğilisinə çatdır, bildir ki, onsuz halı qərsiz və pərişandır.

Deməli, *təqvimin dəyişməsi, ətraf aləmin xoş libasa bürünməsi, güllərin çiçək açması, qönçələrin üzündən niqab götürməsi, aşiqi də bu dəstəyə daxil edir. Amma bu dəstənin içərisində şənənmək onun başını o qədər qatmır ki, sevgilisi yadından çıxıb bilsin. Əksinə, lirik qəhrəman bu boyda gözəl əhvaldan sonra da öz istəyinə sadıqdır və yeni təqvimin ona uğur gətirəcəyini inanlıdır. Bilir ki, dan yeli onun halı barədə məlumatı olduğu kimi istəklisinə çatdıracaq və həyatının onsuz bir məna kəsb etmədiyini yarına bildirəcək.*

Qəzəlin izahlı oxusu başa çatdıqdan sonra məzmunu dair müsahibə aparılmalı və aşağıdakı tipli suallar üzrə şagirdlər işlədilməlidir:

1. Dinlədiyiniz şərdə nədən söhbət açılır?
2. Şərin məzmunu xoşunuza gəldimi?
3. Birinci beytdə nədən söz açılıb?
4. «Qönçədən gül baş çıxardı, saldı üzündən niqab» misrasının mənasını necə izah edə bilərsiniz?
5. «Bülbülü-şeyda xətibə-laləzar oldu yenə» misrası ilə nəyə işarə olunur?
6. «Əsgə dünyə yengə xələt gedi bu mövsümdə uş,

Çöhrəmiz dürlü bu gün nəqşi-nigar oldu yenə.» - misraları ilə şair nə demək istəyir?

7. «Nərgisi gör cam əlində mey sunar ariflərə» misrasının mənasını necə başa düşürsünüz?

8. Lirik qəhrəman nə üçün tövbəsini geri götürmək qərarına gəlir?

9. Şair köhnə təqviminin etibarsız olması ilə nə demək istəyir?

10. Şair dan yelindən nə xahiş edir?

Müəllim məzmunun mənimsədilməsi üçün şərin nəsrə çevirmə iş növündən də istifadə edə bilər. Məlumdur ki, çevirmənin iki növü vardır: sətiri və sərbəst çevirmə. Biz yuxarıda beytlərin izahını verərkən sətiri, məzmununu açarkən sərbəst çevirmədən istifadə etmişik. Fənn müəllimi ona uyğun hərəkət etməklə şagirdlərdə şərin nəsrə çevrilməsi vərdişlərini yaratmalıdır. Çalışmaq lazımdır ki, sərbəst çevirmə bir qədər də yaradıcı şəkildə olsun, buraya şagirdlərin öz təsəvvürləri də əlavə olunsun. Bunun üçün onlara belə bir tapşırıq da verilə bilər ki, «Siz şairin yeinə olsaydınız şərin birinci hissəsini necə yazardınız?» Sonra işə yazıların oxunuşu və müzakirəsi aparıla bilər. Bu zaman şagirdlərin bahar duyğularının sərbəst ifadəsinə çalışmaq lazımdır.

Əsərin ikinci hissəsini işə (son beyti nəzərdə tuturuq) ayrıca müzakirə etmək olar. Burada da belə bir tezis əldə rəhbər tutulmalıdır ki, bu boyda şənlik aləmi, aşiqi özünə cəlb eləmiş, onun tövbəsini sındırmağa vadar olmuş, amma seğilisini bir anda belə yadından çıxartmamışdır. Əslinə qalanda, belə bir məclisdə gərək heç nə yada düşməyə idi. Deməli, Nəsiminin lirik qəhrəmanı öz eşqində kifayət qədər sadıq insandır, heç bir əyləncə onu istəklisindən ayıra bilməz.

Şərin məzmunun mənimsədilməsi işində şagirdlərin təsəvvürlərinin inşa formasında qeyd olunması da gərəkli işullardan biridir. Fənn müəllimi bu işi ev tapşırığı kimi verə bilər.

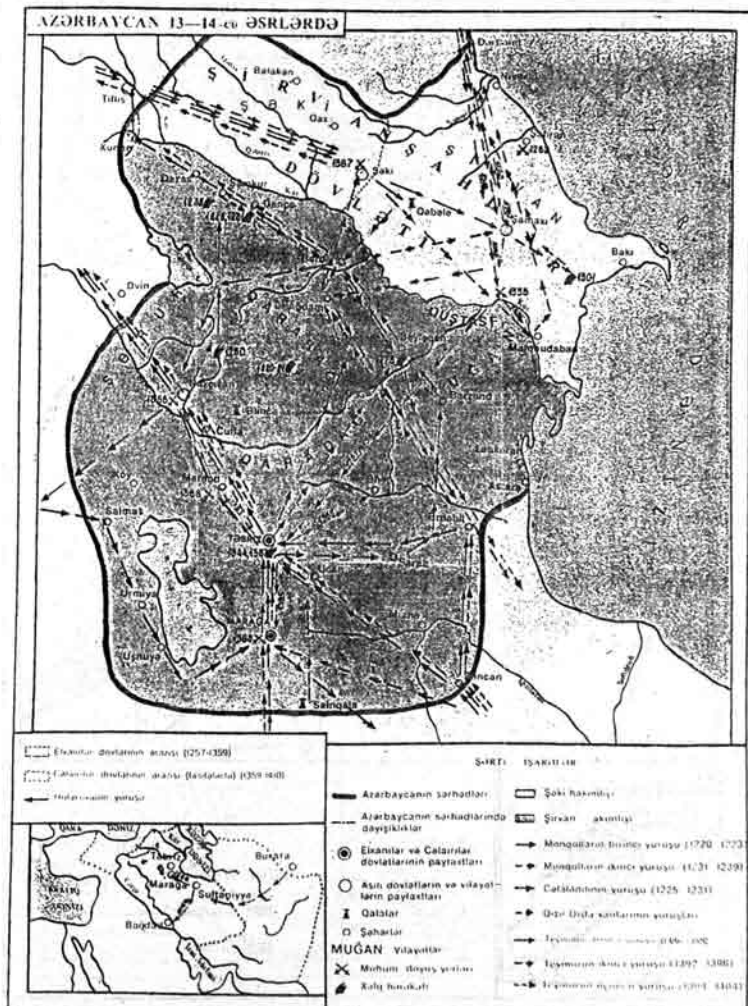
Klassik ədəbiyyatımızın bugünkü nəslə çatdırılması işində məktəb həyatında kifayət qədər təcrübə toplanmışdır. Fənn müəllimləri imkan daxilində bu irsin şagirdlərə mənimsədilməsi qayğısına qalırlar. Amma son dövrlərdə aparılan müşahidələr göstərdi ki, klassik ədəbiyyat nümunələrinin məzmunu üzrə işin təşkilində müəyyən çatışmazlıqlar vardır. Bəzən lüğətin çoxluğu, bəzən də fənn müəllimlərinin işə laqeydliyi bu irsi lazımi şəkildə tədris etməyə imkan vermir. Həmin ehtiyacı nəzərə alaraq biz hazırkı vəsaitdə İmadəddin Nəsimi irsinə üz tutduq.

Aradan kifayət qədər illər ötsə də, Nəsimi irsi bu günlərdə ədəbiyyat tariximizdə öz layiqli qiymətini almamışdır. Sovetlər dövründə onun barəsində bir söz deyilməmiş, sonralar isə başqa fikirlər səslənməkdədir. Onun barəsində çıxarılan hökm isə tamamilə başqa bir mətləbin mövzusu. Hər halda bir şey aydındır ki, məktəb proqramının nəzərdə tutduğu əsərlərin məzmunu üzərində kifayət qədər işlər aparılmalıdır. **Məzmunun yaxşı öyrənilməsi həmin əsərlərdə ifadə olunan bədii-fəlsəfi düşüncələrin növbəti dərslərdə daha dərindən və obyektiv şəkildə təhlil olunmasına imkanlar yaradır.** Məhz bu işləri nəzərə alaraq hazırkı dərs vəsaitində bədii əsərlərin öyrənilməsində mühüm mərhələlərdən biri kimi birinci pilləyə - əsərin məzmunu üzrə işlərin təşkili yollarına toxunulmuş, **əsər haqqında ümumi məlumatların verilməsi, mətnlərin izahlı və ifadəli oxusu, çətin söz və ifadələrin izahı, öyrənilən nümunələrin planının tərtibi, məzmununa dair sualların qoyuluşu, məzmunun söylənməsi, əzbər öyrənmək və söyləmək** kimi iş formaları barədə ətraflı elmi-metodik söhbətlər aparılmışdır.

Vəsaitdə proqram, dərslik və məktəb təcrübəsi də təhlil edilmiş, təklif və iradlar göstərilmişdir. İnanırıq ki, irəli sürülən iş nümunələri və elmi-metodik təkliflərimiz özünə kifayət qədər tərəfdarlar toplayacaqdır.

1. Araslı H., Nəsimi, Bakı 1973
2. Araslı N., Ədəbiyyat, Y11 sinif üçün dərslik, Bakı 2001
3. Mümtaz S., Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları, Bakı 1986
4. Zamanov A., Əməl dostları, Bakı 1979
5. Kəçərli F., Azərbaycan ədəbiyyatı, Bakı 1978
6. Doktor Cavad Heyət, Azərbaycan ədəbiyyatına bir baxış, Bakı 1993
7. Səfərli Ə., Yusifli X., Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı, Bakı 1998
8. Səfərli Ə., Yusifli X., Ədəbiyyat, IX sinif üçün dərslik, Bakı 2001
9. Nəsimi, Seçilmiş əsərləri, Bakı 1985
10. Ədəbiyyat müntəxəbatı, IX sinif üçün vəsait, Bakı 2001
11. Muradov B., M. Füzili və İ. Nəsiminin tədrisi, Bakı 2001
12. Muradov B., Orta məktəbdə ədəbi əsərlərin öyrədilməsi, Bakı 1992
13. Qarabağlı Ə., Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası, Bakı 1968
14. Orta məktəbdə ədəbiyyat tədrisi, I və II hissələr, Bakı 1976
15. Hacıyev A., Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası, Bakı 2003
16. Əhmədov C., Ədəbiyyat tədrisi metodikası, Bakı 1991
17. Yusifov F., Orta məktəbdə S.Ə.Şirvani əsərlərinin dilinin öyrədilməsi, Bakı 2001
18. Yusifov F., Orta məktəbdə «Dastani-Əhməd Hərami»nin məzmununun öyrədilməsi, Bakı 2003
19. Hacıyev A., Yusifov F., Məktəbdə ədəbiyyat dərslərinin təşkili, Bakı 2003
20. Ümumtəhsil məktəblərinin Y-XI sinifləri üçün ədəbiyyat proqramı, Bakı 1999 və 2003-cü illər

21. Mikayılov Ş., Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı 2000
22. «Ədəbiyyat» qəzeti, 2003
23. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası, pedaqoji universitet və institutlarda bakalavr hazırlığı üçün proqram, Bakı 2001
24. Ərəb və fars sözləri lüğəti, Bakı 1985
25. «Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi» jurnalı, son illər
26. «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, son illər.

	Başlıqlar:	
Giriş.....		3
1 Fəsil. «Nəsimi» mövzusu proqram, dərslik və məktəb təcübəsində		
§1.Orta məktəbin ədəbiyyat proqramında məsələnin qoyuluşu.....		6
§2.Nəsimi ədəbiyyat dərsliklərində.....		14
§3.Məktəb təcübəsində vəziyyət.....		18
11 Fəsil. Nəsimi əsərlərinin məzmununun öyrədilməsi üzrə iş formaları		
§1.Nəsimi əsərlərinin tədrisinin planlaşdırılması.....		24
§2.Y11 sinifdə «Ağrımaz» qəzəlinin tədrisində müxtəlif iş formalarından istifadə imkanları		
a) Əsər haqqında ümumi məlumatların verilməsi....		28
b) Mətnin oxunması, çətin söz və ifadələrin izahı...		29
c) Məzmunun planının tərtibi, sual-cavab.....		36
d) Məzmunun söylənməsi, əzbər öyrənmə.....		38
§3. IX sinifdə Nəsimi yaradıcılığının tədrisində müxtəlif iş formalarından istifadə.....		41
a) Mətnin izahlı oxusu.....		41
b) Məzmunu dair sual-cavab.....		46
§4.«Sıgımazam» qəzəlinin məzmununun mənimsə-dilməsi.....		47
a) Əsər haqqında ümumi məlumatların verilməsi...		48
b) Mətnin oxunması.....		49
c) Məzmunu dair sual-cavab.....		56
§5.«Dilbəra, mən səndən ayrı...» qəzəlinin məzmununun mənimsədilməsi.....		57
§6.«Mövsimi-novruzü neysan...» qəzəlinin məzmununun öyrədilməsi.....		61
Nəticə.....		70
İstifadə olunmuş ədəbiyyat		71

4426

Y-94